

Městský úřad Milevsko
odbor vnitřních věcí
nám. E. Beneše 420, 399 01 Milevsko
tel. 382 504 113, e-mail: hana.kozakova@milevsko-mesto.cz

UID: mumies8c126650
Č. j: MM 18254/2023
SZ MM 12747/2023/3
Sp. značka: OVV/KH

Milevsko 05.04.2023

Poskytnutí informace dle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů

Dne 12.03.2023 obdržel Městský úřad Milevsko žádost o informaci podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů, od žadatele Romana Abušínova, nar. 15.02.1966, Práčská 2672/113, 106 00 Praha 10 spočívající v žádosti o poskytnutí elektronické kopie dokumentu:

Jan Sommer, Jan Adámek (1977): Posouzení stavebního vývoje (SHP) kostela Všechny svatých v Kovářově.

V souladu s § 14 odst. 5 písm. d) zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů, Vám Městský úřad Milevsko, odbor vnitřních věcí poskytuje tyto dokumenty v příloze.

K další žádosti o sdělení, zda se u Městského úřadu nachází fotografická dokumentace z prováděných oprav vnějších omítek tohoto kostela z let 1978-1980 sdělujeme, že nenachází.

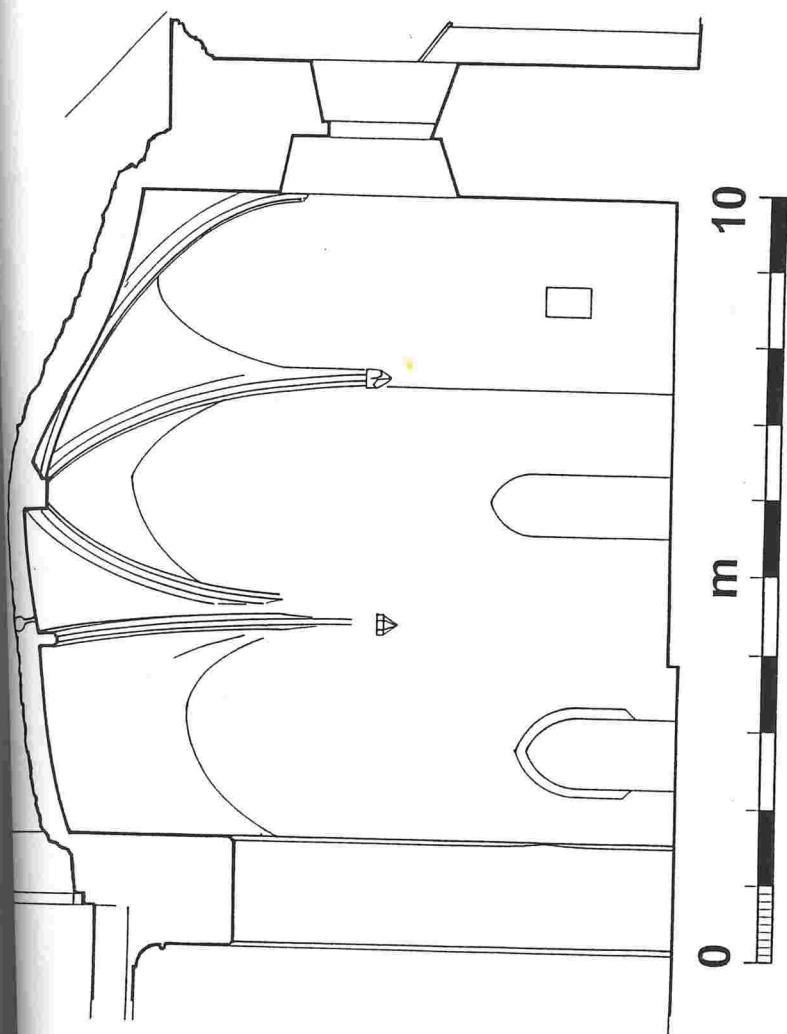
Za pozdní vyřízení Vaší žádosti přijměte, prosím, omluvu.

Ing. Hana Kozáková
referent odboru vnitřních věcí

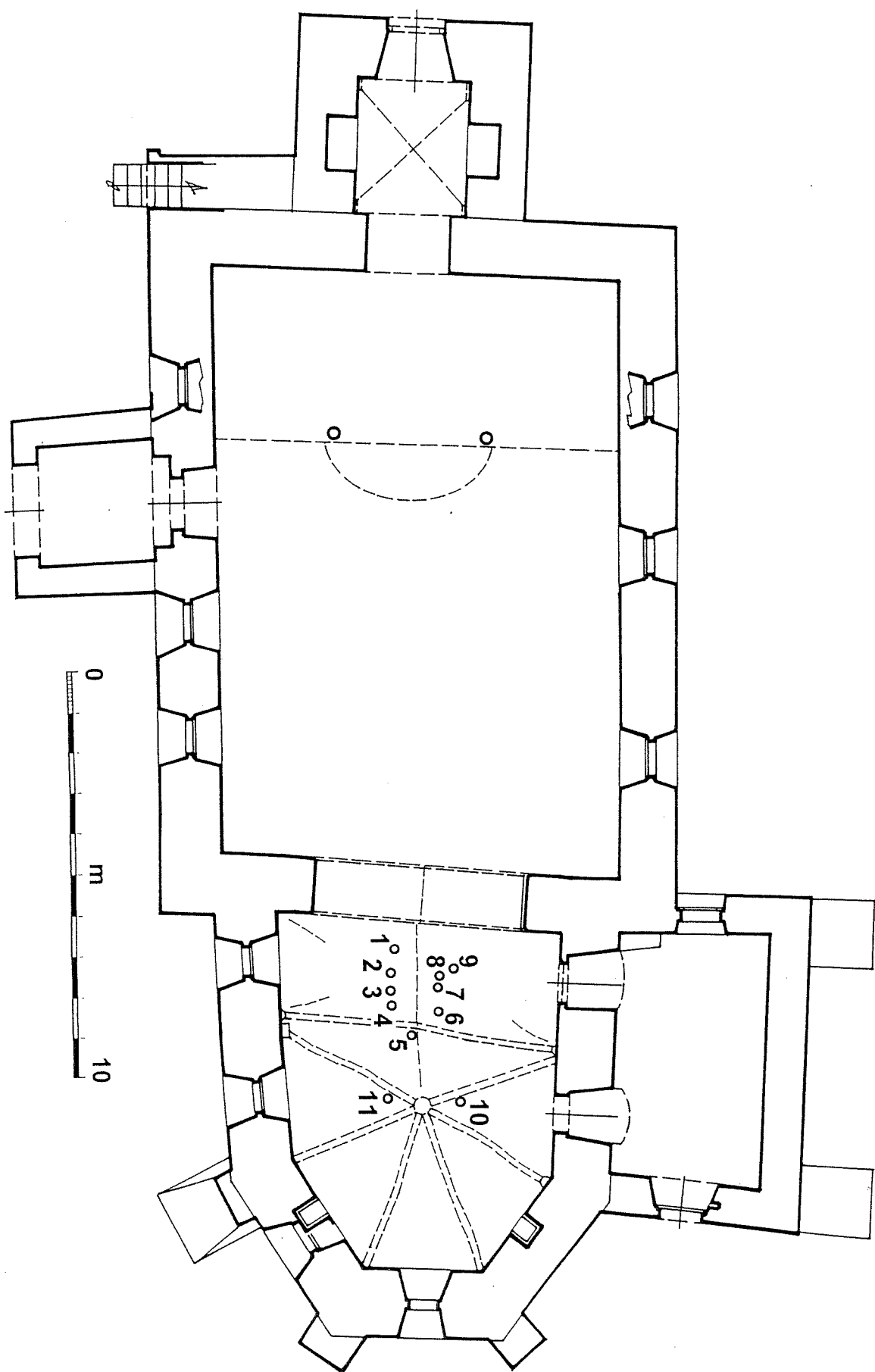

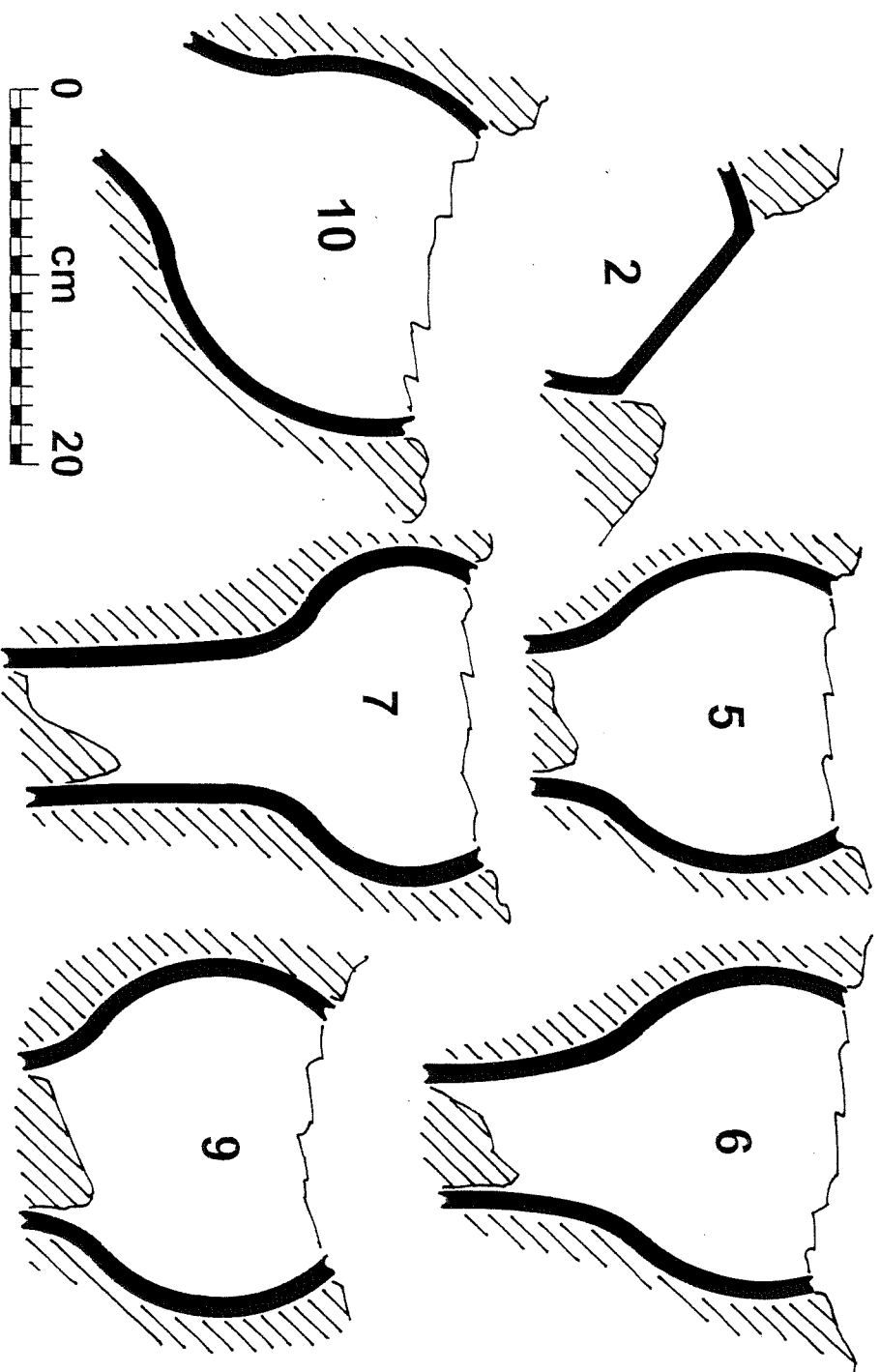

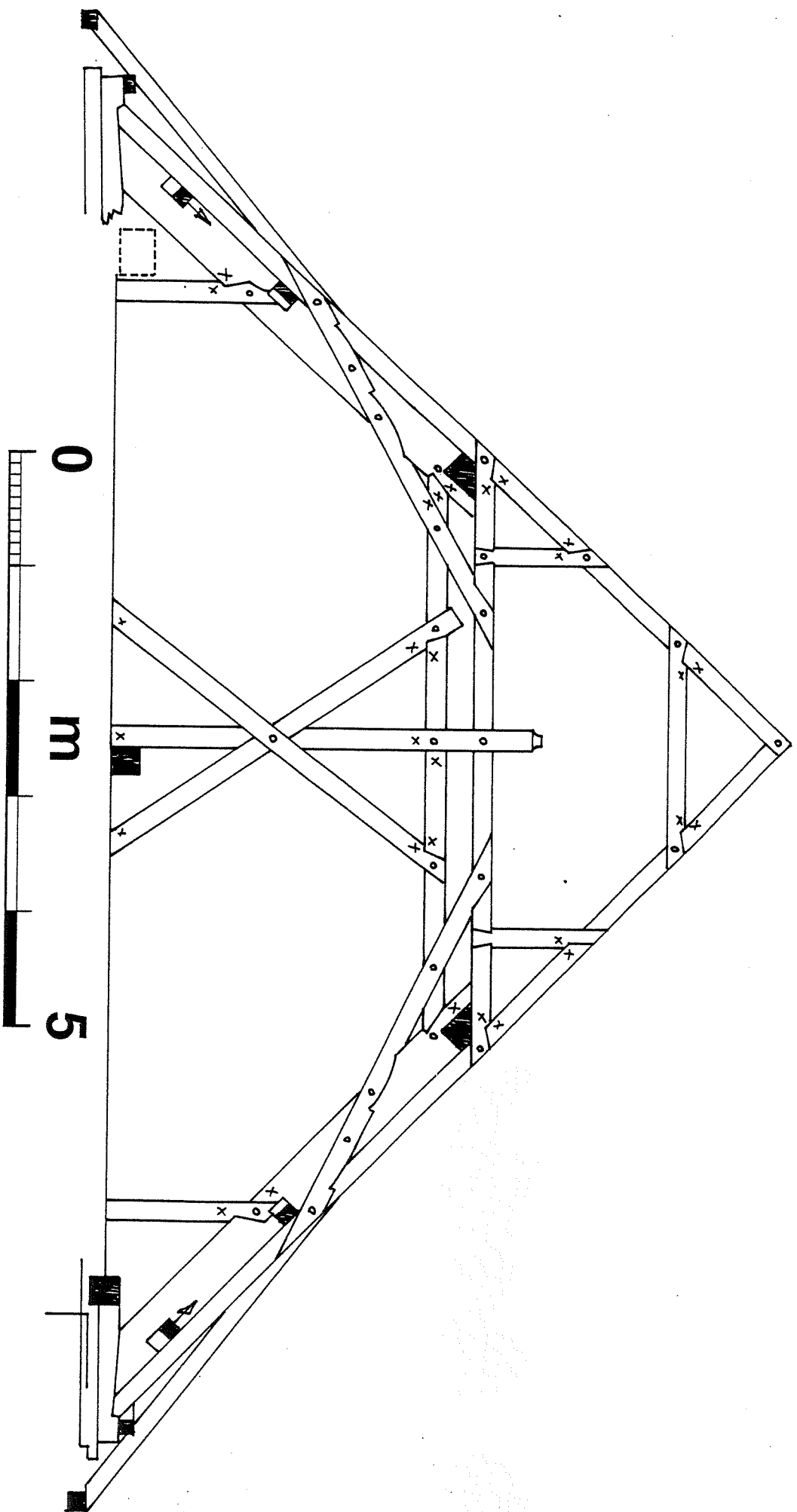
Kovářov (okres Písek), kostel Všech svatých. SHP M97012, příloha č. 16.
Podélný řez presbyteriem.

Kovářov (okres Písek), kostel Všech svatých. SHP M97012, příloha č. 17.
Půdorys kostela s vyznačením polohy ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria (č. 1-10)

Kovářov (okres Písek), kostel Všech svatých. SHP M97012, příloha č. 18.
Schematické nákresy částí ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria
(čísla odpovídají označení na příloze č. 17).

Kovářov (okres Písek), kostel Všech svatých. SHP M97012, příloha č. 19.
Schema střední plně vazby krovu lodi (křížky označují polohu tesařských značek).

Katastrální území (obec)

Kovářov

Okres

Písek

Objekt

kostel Všech svatých

Název práce

**Posouzení stavebního vývoje
kostela Všech svatých v Kovářově u Milevska**

Evidenční č. elaborátu: **M 97012**

Obsah této práce nebo její části lze veřejně šířit jen se souhlasem autora.

Obsahem práce je popis výsledků průzkumu uvedené památky se zaměřením na poznání jejího stavebního vývoje.

Hodnocení obsažená v elaborátu nenahrazují příslušná vyjádření a rozhodnutí orgánů a organizací státní památkové péče, pověřených jejich vydáním podle zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči.

Elaborát popisuje členitou historickou památku, jejíž jednotlivé elementy se podílejí na celkové hodnotě objektu. Žádný prvek tedy nemůže být vyjímán nebo měněn, aniž by došlo ke snížení památkové hodnoty objektu.

Významu rozpoznané památkové hodnoty musí odpovídat způsob péče o objekt. Tato péče se musí především zaměřovat na prodloužení životnosti dochované podstaty památky. Zanedbávání průběžné péče o objekt jej ohrožuje a je tedy v rozporu s příslušnými právními normami (zákon č. 20/1987 Sb.). Jakékoliv opravy, vynucené fyzickým dožitím jednotlivých součástí, spojené s výměnou nebo odstraněním částí památky (vč. omítek, nátěrů či jiných povrchových úprav) jsou možné jen za podmínek stanovených příslušnými právními normami.

Průzkum a posouzení vyžádal:

Okresní úřad v Písku

Autor práce: ing. Jan Sommer, Severozápadní IV/14, 141 00 Praha 4

Mgr. Jan Adámek, Písek (dějiny objektu)

počet listů: 22; počet příloh: 19

Datum vydání: prosinec 1997

Obsah:

	strana
1. ÚVOD	2
2. DĚJINY OBJEKTU	4
3. ARCHITEKTONICKÝ A KONSTRUKČNÍ ROZBOR OBJEKTU	7
4. STAVEBNÍ VÝVOJ	16
5. UMĚLECKOHISTORICKÉ HODNOCENÍ	18
6. HODNOTNÉ DETAILS A PRVKY	19
7. PAMÁTKOVÉ HODNOCENÍ	20
8. ZÁVĚR	21
9. SEZNAM PŘÍLOH	22

ÚVOD

Údaje o zkoumaném objektu:

Název objektu: Farní kostel Všechných svatých v Kovářově, okres Písek.

Číslo katastru:

Rejstř. č. ÚS:

Charakteristika:

Raně gotická stavba z druhé poloviny 13. století sestává z obdélné lodi a obdélného presbyteria, zakončeného polygonálním závěrem. K severní stěně presbyteria byla po polovině 14. století připojena podélná sakristie. Průčelní hranolová věž je pravděpodobně pozdějším doplňkem, pravděpodobně však byla vystavěna na starších základech. Dispozici doplňuje nevelká předsíň před jižní stěnou lodi.

Stavba má silné stěny, převážně sestavené ze sbíraného („polního“) kamene. Také hrubá a nepravidelná klenba presbyteria je kamenná. Tato hmotná klenební konstrukce podle všeho vyvolávala velké příčné tlaky na obvodové zdivo, jehož poruchy si pak vynutily vyztužení nároží opěráky. Sakristie snad nebyla kvalitně založena, takže bylo rovněž nutno její severní stěnu vyztuzit opěrnými pilíři.

Okna jsou různé tvarovaná, asi pocházejí z různých fází vývoje stavby. Jižní portál patrně obsahuje raně gotické fragmenty, ale podle všeho byl zčásti později nově sestaven.

Kostel je obklopen hřbitovem původně oválného půdorysu, který byl později značně rozšířen severním a západním směrem. Jižně se rozkládá rozlehlá náves. Jihozápadně s areálem hřbitova souvisí plocha někdejší tvrze, jejíž relikty jsou údajně obsaženy ve zdivu sousedících nemovitostí.

Informace o průzkumu:

Průzkum kostela byl zpracován na základě požadavku Okresního úřadu v Písku. Informaci o potřebě průzkumu mi předal pan Jiří Hladký. Cílem tohoto průzkumu bylo pokud možno přesné poznání stavebního vývoje objektu a rozsahu zachování jeho prvotní gotické stavební podstaty.

Pro zpracování bohužel nebylo k dispozici podrobné zaměření objektu. Přikročil jsem proto k dílčím samostatným měřením. Informace o zkoumaných archivních fondech jsou obsaženy v kapitole Dějiny objektu.

Stav objektu při průzkumu:

Kostel byl liturgicky využíván. Stavba je po technické stránce v přijatelném stavu. Před několika lety byla provedena celková rekonstrukce exteriérových omítek a opraveny střechy. Snad v roce 1996 byly komplexně rehabilitovány interiéry věže. V době průzkumu byly částečně sejmuty omítky nad terénem na exteriéru věže a severozápadním nárožím lodi; důvodem snad byla aplikace sanačních omítek na partie narušované vztlínající vlhkostí.

Metoda zpracování průzkumu:

Zkoumaný objekt byl podroben prohlídce. Dílčí podrobnosti stavby byly zaměřeny. Byly prozkoumány všechny dostupné archivní doklady ke stavebnímu vývoji kostela. Stáří krovu lodi bylo ověřeno dendrochronologickou metodou.

Výsledky průzkumu:

Předložený elaborát na základě popsaných dostupných poznatků podává hodnocení stavebního vývoje objektu. Naznačuje hypotézy stáří jednotlivých elementů památky i jejich význam z hlediska typologického či výtvarného.

Zjevné technické závady objektu:

Východní část stavby je zřejmě díky velké hmotě klenb přes robustnost zdiva vystavena velkému namáhání, které vyvolává závady v podobě prasklin obvodového zdiva i klenb. Je pravděpodobné, že v případě zanedbání těchto problémů by mohlo dojít k porušení statiky objektu.

Architektonické závady objektu:

Objekt nevykazuje vysloveně problematické partie z hlediska architektonického. Určitou připomínku je snad možno vznášet k celoplošnému bílému nátěru exteriéru. Pokud však nebyly nalezeny dostatečné podklady pro rekonstrukci historické barevnosti, lze zvolené řešení považovat za památkově korektní.

Doporučení pro zachování objektu:

Stavba by měla být opatrována šetrně, s ohledem na nenahraditelnost historické hmoty.

Jakékoliv zásahy do interiérových omítek je třeba omezit na minimum a pečlivě je zvážit na základě průzkumů. Rovněž oprava omítek musí přiměřeně respektovat dochované starší zbytky povrchových úprav, které by měly být v případě snímání vrchní omítky náležitě dokumentovány. Stavba nejeví výrazné poškození zdiva vztlínající vlhkostí, zdá se tedy, že není třeba provádět drenáže podél obvodového zdiva. Po stránce stavební by tedy konstrukce neměly být bez výrazného důvodu v podobě zjištěné závady měněny. Při řešení statických problémů stěn presbyteria je třeba postupovat co nejšetrněji vůči historickému materiálu.

Doporučení pro další průzkumy:

Bez restaurátorského průzkumu by nemělo dojít k žádným zásahům do interiérových omítek (např. při rekonstrukci elektroinstalace).

Jakémukoliv zásahu do terénů a podlah uvnitř stavby i v jejím okolí musí předcházet archeologický výzkum.

Zevrubnou prohlídkou v průběhu příštích stavebních zásahů by bylo možno přispět k řešení některých problematických míst v dosavadní interpretaci stavebního vývoje objektu (např. určení chronologického vztahu vnějších opěrných pilířů ke stavbě, zjištění či ověření polohy zazděných otvorů). Příležitostí pro takové zkoumání by mohly být případné práce v souvislosti s řešením statických závad presbyteria.

Všechny nálezy, které budou během dalších výzkumů zaznamenány ať při průzkumech nebo v průběhu stavebních prací by měly být přiměřeně dokumentovány a využity k prohloubení poznání objektu.

Poděkování patří následujícím osobám, které byly nápomocny při zpracování průzkumu:

Paní Robová z Kovářova trpělivě umožňovala průzkumy v interiéru kostela. Konzultace k problematice ozvučnicových nádob, nalezených v raně gotické klenbě presbyteria laskavě poskytli pan Jiří Fröhlich z Písku, pan PhDr. Zdeněk Dragoun a pan JUDr. Jiří Varhaník v Praze. Pan ing. Josef Kyndl z Brna pohotově provedl dendrochronologickou dataci vzorků odebraných z krovu lodi.

Jan Sommer

DĚJINY OBJEKTU

Farní kostel Všem svatých v Kovářově, který vznikl pravděpodobně ve 13. století, se v písemných pramenech objevuje až ve století následujícím. První zmínka (v bezprostředním vztahu ke kostelu ovšem nepřímá) se v rejstříku papežských desátků děje k r. 1352.¹ Minimálně od poloviny 14. století až do husitských válek zde vykonával patronátní právo opat milevského kláštera premonstrátů společně s příslušníky místní nižší šlechty. Samostatná fara zanikla po r. 1623, v letech 1625-49 byla farnost administrována z Mirovic a ze Starého Sedla, v letech 1650-75 ji administrovali kněží řádu Tovaryšstva Ježíšova z rezidence v Petrovicích a roku 1675 byl v místě opět ustanoven farář. Samostatnou faru má Kovářov dodnes, byť je v posledních letech administrována premonstráty z milevského probošství.

Pokud se týče pramenného podložení stavebního vývoje kostela, je bohatým zdrojem zejména fond Velkostatek Orlík uložený v SOA Třeboň, v menší míře pak fond Schwarzenberská stavební správa Orlík v tomže archivu. Z prvně uvedeného fondu poskytuje cenné informace zejména řada register kovářovského záduší, která je beze zbytku dochována již od konce 16. století. Jistou sumu informací skýtají též písemnosti obsažené ve fondu Farní úřad Kovářov uloženém ve SOkA Písek se sídlem v Mirovicích.² Možnosti poznání naopak snižuje skutečnost, že pamětní kniha kovářovské fary je (podle sdělení současného administrátora P. Quirina OPraem.) nezvěstná.

V následujícím přehledu dějin objektu nebylo pro potřebu tohoto elaborátu účelné sepisovat veškeré zmínky týkající se nejrůznějších prací na kostele, o nichž zejména zádušní registra přinášejí až do přelomu 18. a 19. století četné zprávy. Byly proto registrovány pouze významné stavební akce a opravy většího rozsahu. Naopak jsou pomíjeny zprávy o pořizování chrámového mobiliáře a o pracích nevelkého rozsahu a významu, které se týkaly běžné údržby (např. časté opravy zejména šindelových střešních krytin, zasklívání oken ap.).

Jen pro příklad je uváděna první zpráva o pracích prováděných na kostele, která pochází již z r. 1594, kdy zřejmě došlo k rozsáhlejší opravě střechy (6000 šindelů).³

K r. 1616 přinášejí zádušní registra důležitou zprávu o „*udělání pilířův při kostele*“, tedy pravděpodobně operáků presbyteria.⁴

Větší práce probíhaly na kostele r. 1631. Tehdy bylo zedníkovi Janu Bumbovi vyplaceno téměř 41 kop grošů. Zedník především udělal dvě nová velká okna a další menší, bohužel však nevíme o která se jednalo. Dále bylo celé presbyterium vydlážděno cihlami a podle potřeby opravena též dlažba v lodi a konečně uvádějí kostelní počty „*nového sínce z gruntu postavení*“ - míněna je zjevně předsíň před jižním vstupem do kostela. Zároveň bylo zapláceno tesaři (kromě prací spojených s kostelním mobiliářem) „*od postavení krůvku nad síní*“ 7 kop grošů. Téhož roku proběhla nebo se chystala oprava střechy kostela, protože šindelářům bylo „*od udělání 12 tisíc šindelů pro přikrytí chrámu Páně*“ vyplaceno téměř 14 kop grošů.⁵

V letech 1639-42, bylo truhláři Pavlu Turečkovi ze Starého Sedla placeno „*od udělání nové kruchty*“. V téže době došlo také k výdlážbě sakristie, neboť účty přinášejí záznam „*od podláždění kaply cihlami Vláškovy z Kovářova dáno 39 g.*“⁶

Není vyloučeno, že r. 1689 bylo zřízeno západní okno v jižní stěně lodi. Zpráva o zednických pracích na něm sice chybí, ale bylo placeno „*sklenáři sedlčanskému od udělání jednoho celého nového okna u malého oltáře po levé straně když se do kostela jde*“ a také truhláři „*od udělání nového rámu do okna v kostele*“.⁷ Mohlo se ovšem také jednat jen o výměnu okna.

V r. 1696 byl v kostelní lodi udělán nový strop namísto starého, který byl již sešlý.⁸

Roku 1707 nebo bezprostředně předtím byla postavena sanktusníková věžička „*kterážto skrze Matěje Rocha, mistra zdejšího tesařského, k zhotovení přišla*“; její stavbu dotoval zdejší farář, který do ní také věnoval zvonec.⁹

V r. 1712 a zřejmě i v roce následujícím proběhla největší stavební akce od vybudování kostela ve 13. století. Byla totiž uskutečněna výstavba zděné věže - zvonice - připojené k západnímu průčelí kostela. Dosavadní dřevěná zvonice byla postavena v neznámé době; první zpráva o ní pochází z let 1639-41.¹⁰ Stávala na místě zvonice dnešní a na počátku 18. století se nacházela již ve velice špatném stavu, protože byla arcibiskupskou konsistoří farářů Šimonu Divíškovi povolena stavba nové: „*... novam turrim ex lapide ac ex fundamento, cum prior (antiqua ex ligno totaliter fatiscat et proxima sit ruinae) in coemeterio ecclesiae Kowarzowiensi adjacente extrui et aedificare* ...“.¹¹ Suma veškerých výdajů na stavbu věže (včetně mezd) činila více než 850 kop grošů. Na stavbu bylo spotřebováno (kromě

¹ Registra decimarum papalium, čili: Registra desátků papežských z diecéze Pražské, ed. W.W. Tomek, Praha 1873, s. 62.

² K uvedenému viz přehled pramenů.

³ Viz Kostelní počty kostela Všem svatých v Kovářově 1592-1617, in: SOA Třeboň, Velkostatek Orlík n. Vltavou, sig. III k α 3/1, kniha 774.

⁴ Ibidem.

⁵ Viz Kostelní počty kostela Všem svatých v Kovářově 1618-1722, in: : SOA Třeboň, Velkostatek Orlík n. Vltavou, sig. III k α 3/2, karton 1000.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem: „... Pavlovi Turečkovi, truhláři ze Starého Sedla ... od udělání vokenic na zvonici ...“.

¹¹ Viz dopis kancléře arcibiskupství z 23.5. 1712, in: SOkA Písek, Farní úřad Kovářov, sig. III b/4, karton 6.

kamene) 20 000 cihel, 6 000 strychů vápna, 20 fošen. Zároveň došlo téhož roku ke kompletní opravě, ne-li výměně, střechy kostela.¹²

Při instalaci nových varhan v r. 1727 bylo zapotřebí radikálně přestavět také kruchtu. Její stavbou byl pověřen truhlář Matěj Tureček, který mimochodem vyrobil také rámy do dvou nově udělaných okenních otvorů; nová okna udělal sklenář Matěj Šlapák. Při práci na nové kruchtě zedníci také prolomili ve zdi nový dveřní otvor, předcházející dveře zazdili a na jejich místě udělali okno.¹³

V r. 1739 byly pořízeny nové kamenné plotny a jimi vydlážděn kostel.¹⁴

Za faráře Matěje Jiskry byl asi r. 1763 prolomen nový vstup ze hřbitova do sakristie, když předtím byla přístupná pouze z kostela. Jedná se tedy o nynější východní vchod.¹⁵

Zřejmě r. 1788 byl v lodi kostela pořízen tzv. rákosový strop.¹⁶

Nejednoznačně interpretovatelná je zmínka v kostelním inventáři z r. 1852, která zpětně v souhrnu zachycuje několik stavebních úprav. Je zde podána informace o podepření vychýlených zdí presbyteria dvěma přizděnými opěráky: „... Presbyterio mit Steingewölbe versehen, dessen Druck in Dach wegen in dem Seitenmauerwerk vorauf solches ruht, verursachen diss auswärts und Anbringung zweier Stützpfeiler nothwendig mächte, ...“.¹⁷

Roku 1888 byl zvýšen dveřní otvor mezi kostelem a sakristií a nově překlenut. Téhož roku byla také provedena důkladná oprava vnějších omítek celého kostela.¹⁸

V roce 1891 byl probourán nový okenní otvor z kostela do sakristie a do něho osazen hrotitý kružbový rám v novogotickém stylu. Téhož roku byla ze sakristie odnesena cihelná dlažba a položena prkenná podlaha.¹⁹

V roce 1904 došlo k již několik let plánované předlažbě kostela. Presbyterium bylo nově vydlážděno cihlovou a šamotovou dlažbou. Nově byly upraveny prahy u presbytáře a mezi lodí a předsíní, předlažděna některá místa v lodi, pořízeny tři kamenné schody do věže. Zároveň probíhaly také opravy ve věži a renovace vnějších fasád s opravou opěráků.²⁰

Z roku 1909 pochází rozpočet na věžní hodiny sestavený pražským hodinářem Ludvíkem Hainzem.²¹

Roku 1913 byl vypracován rozpočet pro vybourání rozestoupené klenby v presbyteriu, nové překlenutí, opravu ostatních prasklých kleneb nad oltářem a zatažení trhlín hlavních polí presbyteria.²²

¹² Viz Specifikation zu dem Glocken Thurm 1712, kostel v Kovářově - stavební opravy a pořizování kostelních potřeb 1686-1780, in: SOA Třeboň, Velkostatek Orlík n. Vltavou, sig. III k α 11, karton 41 a Kostelní počty kostela Všechny svatých v Kovářově 1618-1722, in: SOA Třeboň, Velkostatek Orlík n. Vltavou, sig. III k α 3/2, karton 1000.

¹³ Viz Kostelní počty kostela Všechny svatých v Kovářově 1723-1770, in: : SOA Třeboň, Velkostatek Orlík n. Vltavou, sig. III k α 3/2, karton 1000.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem a též Inventář kostela Všechny svatých v Kovářově z roku 1802: „... Ad hanc sacristiam unius aditus ex ecclesia erat, sed sub domino curato Mathia Giskra alter aditus ex coemeterio et quidem per commodiorem et altiore portam procuratus fuerat ...“ in: SOKA Písek, Farní úřad Kovářov, sig. III b/4, karton 6.

¹⁶ Viz např. Inventář kostela Všechny svatých v Kovářově z r. 1852, in: : SOKA Písek, Farní úřad Kovářov, sig. III b/4, karton 6.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Viz Stavební záležitosti kostela v Kovářově 1859-1937, in: SOA Třeboň, Schwarzenbergská stavební správa Orlík, sig. F 42/7, karton 45.

¹⁹ Ibidem, včetně nákresu.

²⁰ Ibidem, včetně schematického nákresu plochy kostelních podlah s vyznačením míst s cihlovou dlažbou.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

PRAMENY:**SOA Třeboň**

fond Velkostatek Orlík n. Vltavou: Kostel v Kovářově - stavební opravy a pořízování kostelních potřeb 1686-1780, sig. III k α 11, karton 41; Kostelní počty kostela Vše ch svatých v Kovářově 1592-1617, sig. III k α 3/1, kniha 774; Kostelní počty kostela Vše ch svatých v Kovářově 1618-1722, sig. III k α 3/2, karton 1000; Kostelní počty kostela Vše ch svatých v Kovářově 1723-1770, sig. III k α 3/2, karton 1000

fond Schwarzenberská stavební správa Orlík: Stavební záležitosti kostela v Kovářově 1859-1937, sig. F 42/7, karton 45

SOKA Písek (v Mirovicích)

fond Farní úřad Kovářov: Inventáře kostela v Kovářově z let 1802 a 1852 a spisový materiál, vše pod sig. III b/4, karton 6

LITERATURA:

Antonín PODLAHA, Eduard ŠITTLER: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém 5. Politický okres Milevský*, Praha 1898, s. 82-86.

Josef KYTKA: *Milevsko a jeho kraj*, Milevsko 1940, s. 103-106, 118.

Emanuel POCHÉ a kol.: *Umělecké památky Čech 2*, Praha 1978, s. 125.

Jan SOMMER: *Systém ozvučnicových nádob v klenbě kostela v Kovářově*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 105, 1997, č. 3.

3. ARCHITEKTONICKÝ A KONSTRUKČNÍ ROZBOR OBJEKTU

Kostel Všech svatých v Kovářově (okres Písek) stojí na ploše hřbitova, který zaujímá pozici na severozápadním okraji historické zástavby lokality. Hřbitov přiléhá k severnímu koutu zhruba trojúhelníkové návsi. Nepravděpodobnost uliční sítě i rozložení zástavby svědčí o složitém procesu urbanistického vývoje. Severozápadně od návsi se nachází areál bývalé tvrze, zastřený pozdější parcelací. Zajímavá je poloha fary na návrší východně od centra obce.

Poloha kostela je vzhledem k náměstí mírně vyvýšená. Západně od hřbitova probíhá terénem mírná deprese severojižního směru, která snad jihozápadně od kostela navazovala na předpokládané opevnění tvrze. Jižní a východní část hřbitovní zdi je historická, snad pochází z 18. či z 19. století. Do první poloviny 19. století lze orientačně zařadit hřbitovní bránu. Západně od této brány se k hřbitovní zdi kolmo připojuje obdélná budova obytného domu, navazujícího na severozápadní frontu náměstí; jeho případná souvislost s areálem tvrze není bez speciálního průzkumu rozpoznatelná. Složitější stavební vývoj tohoto domu dokládají výrazné stabilizační přízdívky na exteriéru. Bez speciální archivní rešerše lze jen nadhodit možnost, že zde po určitou dobu mohla být umístěna fara.

Terén v okolí kostela se výrazněji svažuje od stavby jen severním a severovýchodním směrem. Za zdí hřbitova, tímto směrem výrazně rozšiřovaného (snad na konci 19. století či na počátku století 20.), se rozkládá obytná zástavba převážně z 19. století.

Dispozice kostela je charakterizována znaky typickými pro venkovský kostel. K obdélné lodi na východě přiléhá užší obdélné presbyterium, zakončené na východě třemi stěnami zhruba nad půdorysem šestiúhelníka. Nároží závěru presbyteria jsou K severní stěně presbyteria přiléhá sakristie obdélného půdorysu, z jejíž severní stěny při nárožích vystupují výrazné opěrné pilíře. K jižní stěně lodi přiléhá nevelká předsíň přibližně čtvercového půdorysu. Z osy západního průčelí vystupuje štíhlá vysoká věž nad čtvercovým půdorysem. Horní patro věže zaujímá zvonice. Kout mezi jižní stěnou věže a západní stěnou lodi zaujímá schodiště na kruchtu v lodi a ke vstupu do druhého patra věže.

Střecha lodi je sedlová mezi zděnými střešními štíty. K východnímu štítu lodi přiléhá nižší sedlová střecha presbyteria, zakončená polovičním jehlancem, do jehož vrcholu je vetknuta sanktusová věžička s lucernou a cibulovitou bání. Střecha sakristie je pultová s hřebem pod římsou severní stěny presbyteria. Sedlová střecha předsíně má hřeben kolmý k jižní stěně lodi a nad jižním průčelím předsíně je ukončena trojúhelníkovým zděným štítem. Střecha věže má tvar jehlance s výrazně prokmutými námetky, jehož nároží jsou v horní části sražena, čímž je zajištěno napojení na lucernu, vystupující z vrcholu střechy. Lucerna je zastřešena prokmutým osmibokým jehlancem. Schodiště na věž je kryto pultovou střechou s hřebem při jižní stěně věže.

Vstup do lodi je umístěn do její jižní stěny, tedy směrem k náměstí. Druhý vstup do kostela vede ze západní strany přízemkem věže. Samostatný vstup má i sakristie z východní strany. Vnější schodiště zpřístupňuje kruchtu v západní části lodi a pokračuje jižní stěnou lodi do druhého patra věže.

Okenní otvory jsou různé tvarované, neboť jsou zřejmě různého stáří a byly též opakovaně modifikovány při historických úpravách kostela.

Lod' je plochostropá a její výška zřejmě byla během dějin stavby upravována. Presbyterium je zaklenuto velmi nepravidelně formovanou gotickou klenbou. V sakristii je valená klenba s půlkruhovými čely. Podvěží je zaklenuto křížem. Jižní předsíň je plochostropá. Podkruční je plochostropé.

3.1 Předsíň

3.1.01 Exteriér předsíně

Před jižním portálem lodi předsíň přibližně čtvercového půdorysu. Jižní průčelí je obdélné, ukončené trojúhelníkovým štítem sedlové střechy, rámované omítkovým pásem, sledujícím obrys štítu. Ve vstupním průčelí rozměrný obdélný průchod s půlkruhovým záklenkem. Je rámován plochým omítkovým pásem, do nějž je ve vrcholu včleněn plastický (omítkový?) klenák. Otvor prizmatický - snad zde původně nebyly žádné dveře. Patka záklenku otvoru je předsazena. Do otvoru jsou dnes vsazeny nedávno zhotovené celkem kvalitní kované dvoukřídlé mřížové dveře. Postranní stěny předsíně jsou hladké, omítnuté, ukončené pouze přesahem konstrukce střechy. V místě narušení omítky nad terénem v jihozápadním nároží je vidět hranu žulového kamene, snad kvádrů. Střecha je sedlová, krytá bobrovkami.

3.1.02 Interiér předsíně

Podlaha předsíně je složena ze žulových desek.

Jižní portál lodi sestává z dílů různého původu. Pravděpodobně stojky ostění jsou raně gotické. Překlad nemá odpovídající profil. Není jasné zda zde byl původně jiný překlad nebo jestli ostění bylo druhotně sesazeno z dílů přenesených odjinud. Ve středu překladu je čtyřlístý kvítek, který by mohl být i renesanční nebo raně barokní. Může

ovšem být i středověký - jeho forma je zcela jednoduchá. Sokly ostění jsou nepravidelné, snad později přepracované. Zdá se, že v místě portálu je na průčelí vypuklina. Je možné, že pod omítkami jsou ukryty doklady nějakých proměn, které zde zdivo postihly.

Vstupní dveře jsou dvoukřídle, na vnější straně zdobené proporčně kvalitní reliéfní novogotickou kružbou. Klika je litinová, náročně tvarovaná, zakončená lidskou hlavou. Zámek je skříňkový, patrně současný s dveřmi. Dveře lze zařadit do 80. či 90. let 19. století. Na pevném křídle je dole i nahoře původní západka. Panty krátké s příčnou příložkou. Zavěšeny na skobových pevných pantech. Na západní stojce je na zadní straně ostění upevněna dvojice robustnějších skob, dokládající, že zde bývaly dveře jednokřídle.

Vnitřní špaleta je překlenutá segmentem, zřejmě upravovaným, neboť jeho tvar je nápadně pravidelný. Boční hrany špalety jsou okoseny. Ve špaletě, která je omítnutá, nejsou patrné stopy po uzavírací závoře.

3.2   Lod'

3.2.01   Exteriér lodi

Jižní průčelí lodi je přibližně ve středním úseku dole zakryto přístavbou předsíně, jejíž podkroví bohužel je těžko přístupné, takže není možno kontrolovat údaj soupisu o tom, že zde je ukryt tympanon vstupního portálu. Nad střechou předsíně je v lici stěny lodi velká prohlubeň. Stěna nemá sokl, je omítnutá. Horní ukončení stěny obstarává fabionová římsa, podložená drobným oblounem a výžlabkem. Nové měděné okapní žlaby a svody jsou kvalitně klempířsky provedeny.

Tři nepravidelně rozmístěná okna jsou v současné formě patrně barokního původu. Jejich případná vazba na starší otvory není v současné době určitelná. Otvory jsou obdélné, zaklenuté půlkruhově, stejně jako rozšiřující se vnější špalety. Vlastní ostění je pravoúhlé a za jeho vnitřní hranu je vsazeno zasklení z barevných skel zalitých do olova, upevněné k příčným železným pásům. V omítce pod okny jsou místy svislé praskliny, které by mohly svědčit o zvyšování parapetu. Parapety jsou oplechovány mědí.

Na jihovýchodním nároží lodi je římsa ukončena rovně.

Východní stěna lodi je hladce omítnuta, vnější líc přechází nepřerušeně do plochy štítu. Štít je trojúhelníkový, překrytý přesahem střešní krytiny.

Severní stěna lodi je hladká s trojicí nepravidelně rozmístěných oken. Okna jsou obdélná s půlkruhovým záklenkem, vnitřním pravouhlým ostěním a sklopenými parapety. Stěnu ukončuje okapní římsa, obdobná jako na jižní straně lodi. Nad pultovou střechou sakristie je východní stěna lodi přecházející do střešního štítu nápadně zvlněná, zdivo však zakrývá omítka.

Západní stěna lodi severně od věže je zcela hladká, ukončená jen hranou sedlové střechy. Nad terénem byla v době průzkumu omítka v páse vysokém cca 1-1,5 m otlučená. Patrně měl být rekonstruován omítkový sokl snad s využitím sanační omítky. Zdivo je buď převážně nebo zcela kamenné.

Západní stěna lodi jižně od věže je vymezena dole pultovou stříškou schodišťového přístavku, krytou bobrovkami. Není nijak členěná.

3.2.02   Interiér lodi

Lod' je poměrně prostorná, obdélná, vymezená hladkými stěnami a rovným stropem. K západní stěně přiléhá rozměrná kružta.

Stěny jsou kryty omítkami místy asi ve značně silné vrstvě. Omítky byly asi výrazně opravovány při poslední výmalbě, která vyvrcholila provedením secesních historizujících dekorativních (hlinkových?) maleb, které v současné době chátrají.

Podlaha je zřejmě z kamenných desek, ale je překryta volně položenými prkny, pod nimiž je povrch dlažby na řadě míst zavlhlý.

Východní stěna lodi je otevřena do presbyteria hrobitým vítězným obloukem, který není nijak členěn, pouze jeho hrany jsou okoseny. Do severního boku oblouku je vsazena hodnotná rokoková kazatelna. Nad ní jsou v ostění oblouku zřetelné nepravidlosti; nelze však určit, jaké stavební zásahy je způsobily. Nad vrcholem vítězného oblouku je ve štku provedený štítek s volutovým rámečkem, v němž je vepsáno datum „1788“.

V jižní stěně lodi je na východ od portálové niky vsazena mramorová klopenka.

Strop je rovný, podložený fabionem, podepřeným drobně profilovanou lištou.

Na západní straně lodi je půlkruhově sklenutý oblouk, jehož horní část je překryta stropem podkruchtí. Míří do podvěží.

Kruchta přiléhá k západní stěně lodi, je rozlehlá, rovně podstropená. Strop podkruchtí je omítnutý asi na rákos. Dva dřevěné nosné sloupky s entazí jsou nahoře ukončeny oblým prstencem a výžlabkem, na němž spočívá válcová hlavička. Dole je kruhový válcový sokl, který by mohl být kamenný, což ovšem není pro nátěry možno určit, a válcová patka. Nad sloupky ohraničuje plochu kruchty prkenný parapet, ohraničený dole trámovou omítanou římsou s převýšeným výžlabkem, nahoře omítaná římsa, vzhůru se nepravidelně rozšiřující. Stěrní část kruchty vystupuje konzolovitě vpřed. Půdorys tohoto výstupku má tvar mírně stlačeného půlkruhu.

Vstup na kruchtu vede šikmo k severovýchodu mířícím průchodem západní stěnou lodi ze schodiště, vloženého před jižní část západní stěny lodi. Koridor je překlenut nízkou segmentovou valenou klenbou. Podlaha koridoru je tvořena (cementovými?) různobarevnými čtvercovými dlaždicemi. Ostrá jižní hrana špalety je okosená. Tesařská zárubeň je obedněna jednoduchými prkny. Dveře jednokřídlé, otevírané dovnitř. Dělení do pěti polí - uprostřed je jedno nízké pole dělící plochu napříč. Vpadlá pole jsou ohraničena jednoduše profilovanou lištou. Konstrukce křídla je rámová, jednovrstvá, s pojednanou i zadní stranou.

Na kruchtě je prkenná podlaha. Lavice mají jednoduché bočnice s gotizujícími motivy (19. stol). Dolní části západních oken v podélných stěnách lodi se otevírají dovnitř. Na severním okně je dole nápis: „*Věnovali Jindřich a Marie Hrochovi z Kovářova*“, ve svatozáří je nápis „*Svatý Jindřich*“. Čelní stěna kruchty je prkenná. Na západní straně parapetu jsou prkna kladena vodorovně. Zvenku budou pod omítkou prkna nejspíše svislá. Ve vystupující střední části kruchty jsou prkna parapetu kladena svisle. Po stranách této části lze zjistit, že v odpovídajícím úseku byl původně průběžný parapet vyfyznut (tím ovšem není vyloučeno, že nějaký menší výstupek byl ve středu kruchty již dříve). Šířce vystupující střední části kruchty odpovídá úsek zvýšené podlahy, probíhající až k západní stěně lodi. Nejspíše tato situace vznikla tak, že na starší podlahu kruchty byly položeny trámy, nesoucí dodatečnou přesahující část kruchty. Varhany jsou novogotické, zjevně nedávno opravované.

V západní stěně lodi za varhanním strojem je vyhloubena ve zdivu nika segmentového půdorysu, zaklenutá konchou odpovídajícího tvaru. V patce konchy probíhá vodorovný maltový pás. Do jižní hrany niky je vsazena mramorová kropenka. Uprostřed niky je průchod do 1. patra věže. Vstup má jednoduchou špaletu, mírně se rozšiřující na východ, zaklenutou segmentem. Dveře mají tesařskou zárubeň vsazenou do západní hrany špalety. Rám je patrně značně starý. Panty jsou v severní stojce, dveřní křídlo chybí.

Okna mají dovnitř rozevřenou špaletu.

Východní okno na jižní straně lodi. Na skle nápis „*Věnoval Petr Dvořák z Vídne 1912*“. Ve středním okně text „*Sv. Pavle oroduj za nás! Věnoval Petr Dvořák z Vídne 1912*“.

Na severní straně ve východním okně čteme nápis „*Svatý Josef / Památce V. D. P. děkana Fr. Prinze far. v Kovářově + 4. II. 1948*“. Tento nápis je zřejmě do staršího okna vepsán dodatečně. Ve středním okně nápis „*Sv. Petře oroduj za nás! Věnoval Petr Dvořák z Vídne 1912*“.

Západní okna na severu i jihu, mířící na kruchtu nejsou zasazena do zdiva jako ostatní, ale mají dřevěný rám. Dekor jejich výplně svědčí o značně pozdějším vzniku než v ostatních případech.

Na stěnách lodi visí zastavení malované novogotické křížové cesty. Před severní stěnou lodi stojí zpovědnice, na jejíž stříšce stojí plastická skupina Kalvárie barokisujících forem. V obou východních koutech stojí novogotické postranní oltáře. Na severním z nich stojí socha Žehnajícího Krista. Na jižním je obraz Sv. Rodiny. Formy jižního oltáře odpovídají hlavnímu oltáři. Odlišně pojatý severní oltář by mohl být z jiné doby.

Za oltáři nejsou žádné zřetelné stopy starších oltářů, ani zděných menz.

Před jižní stěnou lodi stojí cínová křtitelnice.

3.2.03 Podkroví lodi

Krov lodi je členitý a jeho konstrukce je zachycena na schematu v příloze. Východní štít je vyzděn z polního kamene a obsahuje původní později upravovaný průchod. Západní stranu podkroví vymezuje východní stěna věže, předstupující před tenčí zdivo postranních křídel západního štítu lodi. Na vazných trámech krovu leží prkenná podlaha. Na severní straně je konstrukce stropu lodi vyztužena mohutným ocelovým nosníkem souběžným se severní stěnou lodi.

Krov má ležatou stolicí, jejíž vazby jsou vyztuženy středním sloupkem doplněným zavětrováním ondřejským křížem. Příčné zavětrování doplňují pásy mezi krokvi a hambalkovým trámem, křížující rozpěru vazby stolice. Podélné zavětrování vazeb stolice tvoří ondřejské kříže v rovině střešních ploch. Hambalky jsou vzdáleny nad rozpěrami stolice. Nad hambalkovými trámy jsou v plných vazbách svislé vzpěry krokví. Pod vrcholem vazeb probíhá ještě

krátký hambalek. Mezilehlé vazby jsou vždy tři; vzhledem k prkenné podlaze podkroví není jasné, mají-li mezilehlé vazby průběžné vazné trámy, jsou kotveny pomocí krátkat do výměn mezi vaznými trámy plných vazeb. Trámy nejsou původní tesařské značky.

3.3 Presbyterium

3.3.01 Exteriér presbyteria

Jižní stěna presbyteria je opět nečleněná hladká, v celé ploše krytá omítkou. Postrádá sokl. Ukončena je římsou shodného profilu jako na jižní stěně lodi. Drobné praskliny v omítce svědčí o statických poruchách, které mohou souviset s hmotností klenby.

Dvě okna odpovídají vnitřnímu členění presbyteria do dvou polí. Západní okno je obdélné, zaklenuté půlkruhem. Za vnější rozvěřenou špaletou je omítnuté pravoúhlé ostění, za jehož vnitřní hranu je osazeno zasklení zalité do olova. Sklopený parapet okna je oplechován mědí. Východní okno je řešeno podobně s tím, že vnější špaleta je zakončena nepravidelným hrotitým záklenkem. Záklenek pravoúhle profilovaného ostění je ovšem půlkruhový. Snad se tedy jedná o upravený gotický otvor.

K jiv nároží presbyteria je připojen hmotný vzhůru se výrazně zužující opěrák pravoúhlého půdorysu. Nahoře je kryt pultíkem z cihel, překrytých bobrovkami. Těleso opěráku není omítnuto. Tvoří je nepravidelné velké žulové kameny s cementovými spárami.

Jihovýchodní stěna presbyteria je zcela hladká, bez soklu, ukončená probíhající hlavní římsou. Zdivo je kryto kompaktní omítkou. Okno je obdobně řešeno jako okna v lodi.

Vjv nároží presbytáře opět vyztužuje opěrný pilíř. Jeho hranolové těleso není tak hmotné jako v předchozím případě. Povrch je omítnutý, takže stáří pilíře není možno spolehlivě určit. Pultová stříška je překryta cihlami, na nichž jsou položeny prejzy.

Východní stěna presbyteria je shodná s předchozí. Okno je menší. Jeho záklenek je oválný stlačený. Vnější špaleta se rozevírá, je však mělčí než u ostatních oken presbyteria. Ostění je omítnuté pravoúhlého profilu. Zasklení je členěno v pravoúhlém rastru zalitém do olova. Skla jsou hrubá s povrchem v různém rastru. Toto okno mohlo vzniknout úpravou staršího otvoru, což ovšem není možno povrchovou prohlídkou doložit.

Vsv nároží presbytáře je opět vyztuženo menším opěrným pilířem.

Severovýchodní stěna presbyteria je úplně hladká omítnutá, bez jakékoliv stopy případného staršího otvoru.

3.3.02 Interiér presbyteria

Presbyterium má obdélný půdorys s trojbokým zakončením. Půdorys, povrch zdiva i formování kleneb je velmi nepravidelné. Zdivo je omítnuté. Podlaha západní části presbyteria leží ve stejné úrovni s podlahou lodi, ve východní části presbyteria je o stupeň zvýšena.

Klenbu presbyteria tvoří dvě klenební pole. Západní z nich se jeví jako nepravidelné hrotitá valená klenba, opatřená nepravidelnými nevelkými lunetami na severu a jihu. Pole je úzké. Vrcholnice je mírně zahrocena vzhůru oproti valené ploše klenby. V severozápadním koutě je výběh posazen vysoko, kdežto v jihozápadním koutě sbíhá níž a končí v nepravidelném omítnutém útvaru, který by mohl případně ukrývat i zbytek nějakého odtesaného architektonického nosného článku. Na rozhraní obou polí klenby probíhá hrotitě zaklenuté žebro okoseného hranolového profilu. Vzhledem k pokrytí povrchu žebra nátěry nelze stanovit konstrukční materiál. Nejpravděpodobněji jsou segmenty žebra vytesány ze žuly. Nepravidelný profil není přesně dodržen. Pod oběma patkami jsou vsazeny konzoly. Jejich tvar je v základě jehlancovitý. Jižní konzola má hranolovité trojboké těleso, podepřené jehlancem. Severní konzola je zřejmě protáhlejší, nepravidelná - snad by mohla nést zbytky nějaké odtesané výzdoby. Na severní straně žebro zabíhá do zdi značně vysoko nad konzolou, k níž pak již pokračuje jen malovaný pás v barvě, kterou je natřeno i vlastní žebro. Východní pole klenby je tvořeno nepravidelným šestipaprskovým obrazem s žebry na hranách lunet. Klenební plochy i linie žebor jsou velmi nepravidelné. Žebra se protínají v kruhovém svorníku. Výběhy v západních koutech pole jsou odsazeny od dělicího žebra. Na jižní straně je jako konzola použit nepravidelný římsovitý útvar. Na severní straně zabíhá žebro do zdi vysoko nad patkou dělicího žebra. V jiv koutě žebro končí nepravidelně o něco výš, než jsou konzoly na jižní stěně. Žebro je podepřeno nepravidelně ukončeným, snad odtesaným útvarem. Po stranách vybíhají nepravidelně formované čelní oblouky. Ve vjv koutě žebro zabíhá poměrně vysoko přímo do zdi. Ve vsv koutě končí nepravidelným odsekutím. V ssv koutě žebro končí nepravidelným konzolovitým útvarem, který snad mohl vzniknout přesekáním nebo zaomítnutím konzoly, jejíž tvar ovšem není možno určit. Čelní oblouky jsou nepravidelné, různě vysoké, částečně s hrotitými, ale místy i segmentovými záklenky. Žebra jsou okosená, ale šířky jednotlivých pásků se mění, stejně jako mohutnost profilu. Svorník je válcový nevelký. Na ploše je drobný čtyřlaločný kvítek, jehož přesné formy ani materiál není možno pro silné vrstvy nátěrů určit.

Plochy klenebních kápí jsou velmi nepravidelné. Poblíže svorníku nabývají kupolovité formy s tím, že patka tohoto útvaru se prolamuje dolů, v důsledku čehož jsou obě žebra rámuující východní lunetu zčásti zakryta hmotou klenby. Je možné, že tato anomálie vznikla v souvislosti s kladením klenby „z ruky“.

Západní pole presbyteria je zaklenuto nepravidelnou plochou, která je v zásadě hrotitou valenou klenbou, prořezanou na severu a jihu nízkou lunetou, jejíž hrany probíhají v hrubě naznačené linii a v horní části se vytrácejí.²³ Takto vzniklá plocha připomínala hmotné klenební pasy, které v některých jihočeských kostelech nesou zděné sanktusové věžičky. Někdejší existenci takové věžičky v Kovářově předpokládal na základě této analogie např. Václav Mencl.²⁴ Prohlídka rubu klenby i líce původního střešního štítu nad vítězným obloukem však nyní toto řešení vyloučila.

Značné tloušťce konstrukce klenebních ploch odpovídá i výška ozvučnicových nádob, které byly při vyzdívání kleneb vkládány mezi kameny. Takové nádoby se ve středověké architektuře využívaly ke zlepšování akustických poměrů v interiérech. V západní a jižní Evropě se uplatňovaly poměrně často, kdežto u nás bylo dosud publikováno jen několik ojedinělých nálezů.²⁵ Zpravidla se ozvučnice rozmísťovaly podle určitého předběžného rozvrhu. Tak tomu bylo zjevně i v Kovářově.

Vzhledem ke křehkosti nádob musel být průzkum omezen na očištění těch nádob, jejichž dno nebo boční stěny po dřívějším odlomení dna vystupovaly z maltového příkrovu na rubu klenby. Tímto způsobem bylo zjištěno deset nádob a jeden otisk nádoby v maltě. Nádoby jsou různě skloněny vůči ploše klenby, což snad souviselo s obtížemi při předpokládaném klenutí z ruky. Hrdlo nádob se otvíralo do interiéru kostela, kdežto dno se nacházelo přibližně v rovině rubové plochy klenby. Dno některých nádob ovšem bylo na rubu klenby viditelné, v jiných případech však bylo skryto v maltové omazávce klenby. V pozdějších dobách byla většina nádob poškozena, což bylo usnadňováno jejich křehkostí. Zranitelné nádoby byly snadno proráženy nechtě např. při pohybu řemeslníků při opravách střechy či krovu. Otvory na spodní ploše klenby, jimiž ozvučnice ústily do kostelního interiéru byly při některé z pozdějších oprav zaplněny drobnými kameny a maltou. Vnitřek těch nádob, jejichž dno bylo proráženo pak zaplnila nečistota. Pod touto nečistotou se v některých nádobách zachovala ptačí hnízda z větévek a travin. Nejspíše to znamená, že sem švitořiví obyvatelé vletovali zevnitř kostela před tím, než byly otvory zaslepeny.

Přes různý stav zachování jednotlivých nádob lze souhrnně říci, že měly podobný základní tvar, jejich rozměry i proporce se však lišily, čemuž se ovšem při ruční výrobě na hrnčířském kruhu není proč divit. Nad rovným dnem se nádoby rozšiřují do tvaru kulovité baňky, na niž navazuje užší protáhlé hrdlo, které se zřejmě mírně rozšiřovalo k ústí, vkládanému do roviny líce klenby.

Rozmístění jedenácti dosud nalezených ozvučnic přesvědčivě naznačuje, že nádoby byly s drobnými odchylkami rozmístěny ve dvou řadách podél vrcholnice klenby mezi vítězným obloukem a svorníkem závěrového pole presbyteria (nádoby č. 1-8; číselné označení odpovídá připojeným ilustracím). Západně od svorníku byla vložena jedna nádoba přibližně do podélné osy presbyteria (č. 9). Další dvě (č. 10 a 11) se potom objevují po stranách centrální části klenby závěrového pole. Velmi pravděpodobně příliš nechybíme, budeme-li je považovat součást kompozice, soustředěné kolem svorníku s tím, že případné další nádoby snad v budoucnu objeví speciální průzkum.²⁶

Je nanejvýš pravděpodobné, že keramické ozvučnice budou v následujícím období nalézány na dalších kostelních stavbách. Dosavadní poznatky, uvedené v literatuře, nasvědčují tomu, že nádoby mohly být ukládány do různých míst klenby. Také formy nádob budou zřejmě odlišné, což může být způsobeno tím, že pro hrnčíře, kteří je vyráběli, se nejednalo o běžné práce, takže vždy záleželo na jejich představě o nevhodnějším tvaru. Přesto, že zatím známe jen několik málo příkladů ozvučnic v klenbách či stěnách českých středověkých sakrálních staveb, musíme poukázat na nebezpečí jejich ohrožení při opravách kostelů. Nádoby jsou křehké a snadno zranitelné zvláště při stavebních či tesařských pracích, neboť při těchto příležitostech dochází na klenbách k manipulaci s těžkými předměty. Před každou větší úpravou, spojenou s pohybem lidí a materiálu v podkroví středověkých kostelů by měl být rub kleneb odborně prohlédnut, aby se zabránilo nebezpečí poničení případně zachovaných nádob. Pokud budou skutečně nádoby zjištěny, měla by být pořízena jejich měřická a fotografická dokumentace. Pozůstatky

²³ Za nynějšího stavu objektu nelze vyloučit možnost, že západní pole klenby původně žebra mělo s tím, že byla později odstraněna.

²⁴ S příslušnou rukopisnou poznámkou z pozůstalosti Václava Mencla mě laskavě seznámil PhDr. Jakub Vítovský ze Státního ústavu památkové péče.

²⁵ František PETR: *Nález hliněných nádob zazděných v klenbě kostela v Pošné*, in: Zprávy památkové péče, 17, 1957, s. 207. Ladislav ŠPAČEK: *Akustická nádoba z ostrovského kláštera*, in: Časopis Národního muzea, Oddíl věd společenských, 132, 1963, s. 137-141. Jiří VARHANÍK, Jan ZAVŘEL: *Ozvučnicové nádoby z klenby presbytera kostela sv. Havla v Myšenci, okres Písek*, in: Archaeologia historica 14, 1989, s. 339-345. Zdeněk DRAGON: *Akustické nádoby v rotundě sv. Kříže na Starém Městě pražském*, in: Průzkumy památek, 1, 1994, č. 1, s. 114-117; v této stati je stručně vysvětlen fyzikální princip funkce ozvučnicových nádob. Vít JESENSKÝ: *Nález ozvučnicových nádob v klenbě kostela sv. Vojtěcha v Jílovém u Prahy*, in: Památky středních Čech, 9, 1995, č. 2, s. 52-55; autor upozorňuje i na dosud nepublikované ozvučnice v kostele sv. Martina ve Vrchotových Janovicích. Jiří VARHANÍK: *Nález akustických nádob v kostele minoritského kláštera v Chebu*, příspěvek přednesený na konferenci archeologů středověku v Nitře v roce 1996; bude publikováno ve sborníku Archaeologia historica.

²⁶ Systematický průzkum rubu klenby spojený se zásahy do její hmoty, zaměřený na nalezení všech nádob by měl být realizován archeologickými metodami.

nádob je naléhavě třeba chránit při stavebních zásazích do samotných kleneb, vyvolaných například jejich statickým narušením.

Tabulka: Základní údaje o stavu a rozměrech ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria. Číselné označení jednotlivých nádob odpovídá číslicím použitým na výkresové dokumentaci v příloze. Míry uvedeny v cm.

nádoba č.	stav zachování	výplň	max. vnitřní Ø	Ø hrdla	Ø dna	výška kulovité části	síla střeptu	pozn.
1	dno odlomeno	malta a smetl	?	?	-	?	cca 0,6-0,7	
2	kompletní	?	?	?	11,7	?	?	
3	téměř kompletní	?	?	?	12	?	dno 0,43 stěna u dna 0,7	malé volné úlomky odebrány pro analýzu
4	dno odlomeno	malta a suť	cca 16	?	-	?	cca 0,6-0,7	
5	dno s částí stěny odlomeno	-	15,8	cca 8	-	cca 14	cca 0,6-0,7	slouží jako průchodka klenbou
6	dno s částí stěny odlomeno	v hrdle vsunut kámen s maltou	17	cca 6,5	-	cca 11-12	cca 0,6-0,7	
7	dno s částí stěny odlomeno	v hrdle vsunut kámen s maltou	17	cca 7	-	cca 9-10	cca 0,6	
8	jen otisk v maltě	malta a suť	-	-	-	-	-	max. vnější Ø cca 18
9	dno s částí stěny odlomeno	malta a suť	18,2	cca 8	-	cca 14	cca 0,7	
10	dno s částí stěny odlomeno	v hrdle vsunut kámen s maltou	18,2	cca 7	-	cca 17	cca 0,5-0,7	
11	dno odlomeno	malta	cca 17-18	?	-	?	cca 0,6-0,7	

Jižní stěna presbyteria se dělí do dvou polí. Okna mají vnitřní rozšiřující se špaletu. Zasklení s figurálními motivy není barevné, ale grafický efekt vzniká použitím skel s různě prolamovaným povrchem, zalitých do olova. Skleněná výplň je vsazena přímo do omítky. Západní okno má nápisy: nahoře ve svatozářích: „Sv. Vojtěch“, dole: „Věnovali osadníci L. P. 1949“. Východní okno má ve svatozářích text: „Sv. Ludmila“, dole opět: „Věnovali osadníci L. P. 1949“.

Okno v jv stěně presbyteria má ve svatozářích vepsáno: „Sv. Václav“, dole znovu: „Věnovali osadníci L. P. 1949“.

Pod oknem v jv stěně presbyteria je vyhlouben poměrně prostorný výklenek, jehož vnitřek je zcela obložen prkenným bedněním, takže jej ve vztahu ke stavbě nelze posoudit. Čelní stěnu výklenku tvoří dřevěný rámeček završený hrotitým obloučkem s rámující drobnou lištou, do nějž jsou vsazena jednokřídlá dvířka s reliéfní gotizující kružbovou výzdobou.

Okno ve východní stěně presbyteria je položeno výše než ostatní uvedená okna. Vnitřní špaleta je u tohoto okna hlubší než v předchozích případech. Parapet byl pravděpodobně později zvyšován.

V sv stěně presbyteria je opět vyhlouben výklenek, který se svým provedením shoduje s výklenkem v jv stěně. Poněkud se odlišují pouze vnitřní rozměry výklenku.

Severní stěna presbyteria se opět dělí do dvojice polí podle řešení kleneb. V západním poli je portálek do sakristie s kamenným gotickým profilovaným ostěním s hrotitým záklenkem. Profilace dole končí v nakoso sklopené stříšce. Portálový výklenek se mírně rozšiřuje směrem do sakristie, je překlenut nízkým segmentem. Viditelná východní hrana niky je okosená. Dveře jednokřídlé. Tvar křídla odpovídá hrotitému záklenku otvoru. Čelní plochu člení zajímavě provedený reliéfní gotizující kružbový motiv. Zadní strana křídla tvořena svislými prkny, spojenými svlaky. Dole křídlo zřejmě dodatečně opatřeno vodorovným prknem, připojeným pomocí svlaků - snad jde o opravu. Klika na straně presbyteria litinová, tvaru novorenesanční kanelované kuželky. Klika na straně sakristie je stejná. Zámek je skříňkový kovářský, plechový. Panty jsou poměrně krátké, se svislými krátkými přítuhami (19. stol.).

Ve východním poli severní stěny presbyteria je druhý vstup do sakristie. Ostění je pravoúhlé, neurčitelné, jelikož je omítnuto. Vysoký otvor má hrotitý záklenek. Do sakristie se sestupuje o jeden schod, odpovídající zvýšení podlahy ve východním poli presbyteria.

Oltářní menza je zděná, ale zezadu omítnutá, takže není možno určit materiál. Zadní stranu z větší části zakrývá bednění oltáře. Oltář je novogotický, vyvýšený o dva stupně dřevěné, snad podložené cihlami. Dekorativní část oltáře je celkem jemně provedená novogotická architektura se subtilními detaily fiál apod.

3.3.03 Podkroví presbyteria

Rub klenby presbyteria je velmi hrubý, s vystupujícími kameny. Na rubu klenby jsou poházeny zbytky šindelů. Konstrukce sanktusníku je kolíková, pravděpodobně barokní. Krov presbyteria je patrně z 19. století. Spoje jsou šroubované kovářskými šrouby. Na druhé vazbě od západu je na trámu na jižní straně pod hambalkem na pásku

nápis tužkou o nějaké opravě. Rok je nečitelný - snad 1910. Podpis J. Podliška (?). Není vůbec jasné, zda souvisí s výstavbou nebo nějakou úpravou krovu či s nějakými jinými pracemi, které probíhaly v těchto částech kostela.

3.4 Sakristie

3.4.01 Exteriér sakristie

Východní stěna sakristie je obdélná, splývající s trojúhelným štítem pultové střechy. Horní část štítové zdi zakrývá hlavní římsu presbyteria. Zdivo je viditelné pouze těsně nad terénem, kde je odříznutá nová omítka. Zdá se, že zdivo je kamenné. Uprostřed východní stěny sakristie je obdélný portálek. Jeho ostění má pravouhlý profil, rámovaný páskem, vytvářejícím ucha. Práh vstupu má přesahující oblou římsku. Před portálkem leží v terénu velká žulová deska. Zatím nelze dokazovat, že by např. byla na spodní ploše zdobená a pak zde druhotně použita. Vstupní dveře jsou zřejmě dvouvrstvé. Zevně se jeví dělení křížem do čtyř polí, která jsou prkénky s profilovanou hranou vyskládaná do diagonálně položeného čtvercového útvaru. Dveřní klika je zcela nová typová. Nad překladem vstupu je vytvořeno nízké obdélné okénko, jehož pravouhlá hrana je omítnuta, takže není možno posoudit stáří okénka vůči vlastnímu portálku. Ve vnější pravouhlém ostění okénka je vsazena kovaná provlékaná mříž, která buď patřila původně do nějakého většího otvoru nebo se dostala do kolize s nynějším překladem okénka po jeho možném snížení. K zadní hraně ostění je přisazen dřevěný rámeček, dělený dvěma svislými příčkami na tři stejné díly. (Snad přelom 19. a 20. století.)

Sv nároží sakristie je nepravidelné a na severní straně je k němu přisazen mohutný hranolový vzhůru se marcantně zužující opěrný pilíř. Stejný je i u severozápadního nároží sakristie. Jejich povrch není omítnut. Spáry mezi hrubými lomovými kameny jsou vyplněny tvrdou (cementovou?) maltou. Přístavbu těchto opěráků nejspíše vyvolaly statické poruchy sakristie. Severní stěna sakristie je zcela hladká, omítnutá, nahoře ukončená prostou fabionovou římsou s odsazenou patkou.

Západní stěna sakristie je hladká, oddělená od severní stěny lodi v omítce patrnou prasklinou, která může souviset s dodatečným přizdřením sakristie. Na severní stěnu lodi navazuje nevelké nízké obdélné okénko se segmentem klenutou rozevírající se vnější špaletou. V jeho ostění je vsazena dřevěná provlékaná mříž. Stěna je ukončena trojúhelným štítem pultové střechy, ohraničeným přesahem bobrovkové krytiny.

3.4.02 Interiér sakristie

Sakristie má podlahu ze čtvercových dlaždic asi cementových, kladených na koso, s černým pásem vyskládaným podél zdí. Klenba je hrotitá valená.

Východní vstupní portálek je zajištěn v uzavřené poloze závorou. Dveřní křídlo je dvouvrstvé. Zadní vrstva je ze svislých prken, spojovaných svlaky. Panty jsou dlouhé, na konci rozšířené do kapkovitého útvaru. Závěsy jsou kované s konzolovitou opěrou. Vnitřní špaleta portálku se rozšiřuje, je zaklenutá segmentem nad světlíkem. V části při okénku má špaleta rovný překlad; snad jsou zde vsazeny trámký.

Ve východní části jižní stěny sakristie je špaleta druhého vstupu do presbyteria. U dveří je dnes umístěno klekátko a průchod se nepoužívá. špaleta je překlenutá plochým segmentem, zasahujícím do plochy valené klenby sakristie. Dveřní výplň je nesena lehkým trámkovým rámem, upevněným patrně lavičníky. Obdélné dveře jsou v horní části zasklené. Zámek je zadlabací, klika novorenesančního typu. Nad překladem dveří je v hrotitém záklenku vstupu vsazen rám se zasklením, upevněný pomocí obrtlíků.

3.5 Věž

3.5.01 Exteriér věže

Zdivo severní stěny věže je podobně jako severní část západní stěny lodi nad terénem zbaveno omítky. Materiálem je zřejmě lomový kámen, přičemž ve viditelné výšce (cca 120 cm nad okolním terénem) je severozápadní nároží armováno žulovými kvádry. Na západní straně je rovněž po odstranění omítky nad terénem vidět lomové kamení, pouze po stranách vstupu se vyskytují cihly. Jižní stěna věže je v soklové partii vyrovnávána ve větším rozsahu taškovou plentou.

Severní stěna věže je římsami dělena na přízemí a čtyři patra. Přízemek je ukončen plochým omítkovým pásem, v jehož výši zdivo ustupuje. Horní plochy pásu je chráněna měděným plechem. První patro má drobné šterbinovité okénko a je ukončeno bohatě profilovanou římsou, jejíž členění se ovšem liší od lodi. Mělkou profilaci tvoří několik ústupků. Ve výši této římsy, shora opět kryté měděným plechem, zdivo probíhá bez ústupku. Ve druhém patře věže jsou na třech stranách kruhová okna zevně s hlubokým pravouhlým ostěním, na lici zdi rámovaným mělkce profilovaným omítkovým pásem. Rám se zasklením je dřevěný. Nad druhým patrem zdivo člení římsa podobného profilu jako nad prvním patrem. Třetí patro věže má velká zvuková okna. Otvory jsou obdélné s půlkruhovým záklenkem. Vnější špaleta je pravouhlá, rámovaná omítkovým pásem, stejné formy jako u oken 2. patra. Za zadní hranou špalety jsou vsazeny dvoukřídlé dřevěné otevírací žaluzie. Nad vrcholem oken jsou plechové hodinové ciferníky s římskými cifra-

mi. Tč. jsou bez ručiček. Zdivo věže ukončuje bohatě profilovaná římsa odlišných forem než na lodi. Profilu dominuje výrazný ústupek, původně snad opatřený okapní lištou.

Střecha věže je kryta drobnými díly měděného plechu. Její forma je jehlancová. Ze čtvercové základny přechází do oktogonu s lucernou. Nad lucernou nižší jehlancová stříška. Vrchol tvoří hrotnice s kamennou koulí a rovnoramenným křížem.

V ose západního průčelí věže je vstupní portálek, v nynější podobě zřejmě vylámaný ve zdivu dodatečně. Jeho mělká vnější pravoúhlá špaleta je obezděna cihlami. Otvor je obdélný. Dveře mají tesařskou zárubeň, bezpochyby zcela novou. Nové jsou i dvoukřídle dveře se skládanými výplněmi a kovanou klikou. Práh vstupu je kamenný s tesanou drážkou pro dvevní křídlo a na koncích se vpadlinami pro vsazení stojek ostění.

3.5.02 Interiér věže

Podvěží je přibližně čtvercového půdorysu. Je zaklenuto křížovou hřebínkovou klenbou s odsazenými patkami na podélných stěnách. V severní a jižní stěně jsou obdélné sedilové výklenky se segmentovými záklenky. V západní stěně je rozšiřující se segmentem překlenutá vnitřní špaleta vstupního portálku. Dveře mají na zadní straně kované panty a kliku i horní a dolní západku pevného křídla, provedené tradičním způsobem. Křídla dveří jsou na vnitřní straně složena ze svislých prken spojovaných svlaky. Dveře proto lze považovat za slušně provedený novotvar. Podlaha podvěží je oproti lodi zvýšena o stupeň a skládá se z velkých žulových desek.

1. patro věže je uvnitř omítnuto. Je zde umístěny měch varhan. Ve volných stěnách jsou špalety okének. Ve vnitřní hraně okének jsou jednoduché rámečky, upevněné ke zdivu pomocí obrtlíků (snad 20. léta 20. stol.). Klenba je hřebínková s patkami odsazenými na podélné stěny. Ve střední části je kus omítky odpadlý, takže je vidět, že klenba sestává z cihel. V omítce probíhá podél západní stěny lodi vlasová trhlina. Podlaha je ze zdících cihel.

2. patro věže je přístupné ze schodiště na kruchtu. Vstup se nachází o další čtyři stupně výše než vstup na kruchtu. Pokračování schodiště v síle jižní zdi věže. Dveře jednokřídle nové v dřevěné (truhlářské?) zárubni. Křídlo děleno do dvou polí, jejichž plocha je seskládána z palubek. Dvevní klika kovaná, zcela nová. Vlevo od vstupu těsně nad prahem portálku do 2. patra věže ústupek vnějšího líce jižní stěny věže. Pokračování ústupku na západ je zakryto stěnou schodišťového přístavku. Na vnějších průčelích věže tomuto ústupku odpovídá profilovaná římsa nad okny 1. patra. Stupně schodiště v síle jižní stěny věže jsou tvořeny z trámů, velkých kamenů, zčásti z cihel.

Interiér 2. patra věže není osvětlen. Asi v polovině výšky patra v obvodních zdech kapsy po robustních trámech. To by mohlo svědčit o minulých změnách úrovní uvnitř věže. Takové změny mohly být vyvolány případně opožděným vložením klenby v 1. patře věže. Povrch stěn je většinou kryt poměrně málo narušenou hrubě nahozenou maltou a vápenným nátěrem. V koutech je zdivo provázáno. Na horní části západní stěny je vidět, že zdivo je nepravdělné lomové. Velké kamenné bloky jsou prostřídávány malými kusy (štěrk?). Ve východní stěně 2. patra ocelové jednokřídle dveře do podkrovní lodi.

Schodiště do 3. patra je žebříkové, stoupá k severu podél západní stěny věže. Schodiště je zcela nové. Mezi trámy podlahy prkna většinou vyměněná. Třetí patro (zevně s kruhovými okny) má ve volných stěnách obdélné okenní výklenky se segmentovými záklenky. Čelní stěny špalet nad okny nesou stopy starších vyšších otvorů. Kruhová okna tedy patrně byla upravena ze starších otvorů. Vyzdívka nad nimi je cihlokamenná. Horní část starších otvorů patrně zanikla při zřizování existujících oken ve zvonovém patře. Při stěnách robustní trámová konstrukce, na níž je založena konstrukce zvonové stolice. Schodiště do zvonového patra vede před východní stěnou patra. Je provedeno nově jako slušná tesařská práce.

Vnitřní špalety oken zvonového patra jsou obdélné mírně se rozšiřující, překlenuté cihelným segmentem. Boky špalet jsou obezděny cihlami. Špalety jsou po stranách zúženy přízdívkou snad v souvislosti s nějakými statickými problémy, které mohly postihnout horní část věže. Zdá se, že v této přízdívce byla používána cementová malta, takže úprava by neměla být stará. Nad těmito okny jsou ve vnitřním líci zdi patrné hrany, které jsou patrně pozůstatkem výše položených později zrušených oken. Hrany těchto předpokládaných špalet jsou vyzděny ze smíšeného cihlo-kamenného zdiva. Z uvedeného se tedy zdá vyplývat, že nynější okenní otvory vznikly dodatečným proražením níže, než ležela původní okna. Zvonová stolice vyplňuje interiér zvonového patra. Dva ze zvonů jsou patrně poměrně nové. Velký zvon je starší. Všechny zvony jsou upraveny na elektrické zvonění.

V interiéru věže byla zřejmě v nedávné době částečně rekonstruována konstrukce žebříkových schodišť a částečně i stropů. Jsou zde upevněny nové převodové klady, zřejmě připravené pro rekonstrukci hodinového zvonění.

3.6 Schodiště na kruchtu a do věže

K jižnímu průčelí věže a k západnímu průčelí lodi přiléhá přístavek obsahující jednoramenné schodiště, stoupající na kruchtu a ke vstupu do druhého patra věže. V dolní části do výšky necelého jednoho metru je zbaveno omítek, takže lze zjistit, že zdivo je cihlokamenné asi v severních dvou třetinách délky. Jižní třetina je z cihel a patrně byla

připojena dodatečně. Schodiště bylo tedy tímto směrem v některém období prodlouženo. Vstup do schodiště z jižní strany je zcela nečleněný, obdélný s přímo navazujícím půlkruhovým záklenkem. Tři žulové stupně schodiště zasahují do exteriéru. Na ně pak navazují další, které pokračují jižně podél západní stěny lodi k oběma portálům. Strop schodiště je prkenný. Jižní průčelí schodiště se vstupem navazuje na jižní stěnu lodi.

Za východním průčelím kostela stojí čtvercová **márnice**. Vstup v západní stěně je obdélný, s ostěním složeným ze čtyř dílů. Profil je pravoúhlý, rámovaný páskem, dole s hranolovým soklovým prvkem. Dveře jsou dvoukřídlé, s křídly dělenými vždy do tří polí, z nichž střední je nižší. Pole jsou rámována lištou s hoblovaným profilem hrany. Krycí lišta je jednoduchá, zřejmě dodaná při nějaké opravě dveří. Klika je drobná, tvaru novorenesanční kuželky. Zdivo je omítnuto. Stěny ukončuje výrazná fabionová římsa podložená páskem. V severní stěně je výškově obdélné s dřevěným rámečkem, děleným do šesti polí (2 sl., 3 řady). Severovýchodní nároží je hladké, vyšší díky spádu terénu východním směrem. Těsně nad terénem předstupuje patrně základové zdivo, většinou překryté omítkou, nejspíše kamenné. V jižní stěně márnice je rovněž okénko. Střechu márnice tvoří nízký jehlanec, krytý bobrovkami.

Ohradní zeď hřbitova původně nepochybně tvořila půdorysný ovál, z něhož se zachoval jen úsek mezi vstupní bránou na hřbitov na jižní straně a jihozápadním nárožím márnice. Hřbitov byl později podstatně rozšířen severním a západním směrem.

4. STAVEBNÍ VÝVOJ

Je nepochybné, že kostel v Kovářově je středověkého původu. Za současného stavu objektu však není možno stanovit, zda celá dispozice vznikla podle jednotného záměru, nebo jestli kostel vznikl postupně. Je třeba počítat i s možností, že na místě stál kostel již před vznikem nynější stavby; mohl být dřevěný nebo i zděný, pak by nějaká jeho část mohla být obsažena i v dochovaném obvodovém zdivu. Na možnost určitých zatím neodlišitelných anomálií upozorňuje např. nepravidelná formální skladba jižního vstupního portálu lodi. Situace se jeví tak, že portál byl později sestaven s použitím dílů zařaditelných do první poloviny 13. století. K takovému zásahu mohlo dojít v neurčitelné době. Je možné, že obdobné změny mohly být prováděny v 16. století, ale sotva ve století 17. nebo později. Je třeba zvážit i možnost, že prvky použité druhotně z nějaké starší stavby (o níž zatím ani nevíme, zda mohla stát v místě) byly uplatněny při výstavbě kostela v jeho dnešním rozsahu. Zatím uvažujeme o tom, že nynější dispozice kostela byla (s výjimkou jižní vstupní předsíně a schodiště na kruchtu) vyvinuta do konce 14. století. Do doby kolem poloviny 14. století lze totiž zařadit ostění vstupního portálu z presbyteria do západní části sakristie. Ve stejném období mohla vzniknout i lomená valená klenba sakristie. Dnes jsme ovšem zbaveni možnosti posoudit vzájemný vztah portálu k okolnímu zdivu. Určité pochybnosti máme též při hodnocení stáří klenby presbyteria. Nepravidelně tvarovaná klenební žebra mají jednoduchý klínovitý profil, který by mohl pocházet jak ze druhé poloviny 13. století, tak i ze století 14. Navíc nejsme zatím s to určit vztah klenby k obvodovým zdem presbyteria.

Na konci středověku si tedy stavbu můžeme představit prakticky v dnešní podobě, avšak její předchodzí stavební vývoj bude možno stanovit až po sondážních výzkumech. Kostel tvořila obdélná loď nepravidelného půdorysu. V ose jejího západního průčelí se tyčila poměrně štíhlá hranolová věž nad čtvercovým půdorysem.²⁷ Obdélné polygonálně uzavřené presbyterium také překvapuje svým nepravidelným půdorysem a zejména bizarními tvary klenebních ploch a řešením výběhů klenebních žeber. Okenní otvory byly většinou změněny při pozdějších přestavbách, snad jen okno v závěrové stěně presbyteria navazuje na středověkou situaci. Nepravidelné rozmístění oken lodi tak můžeme zatím použít jen jako doklad jejich možného částečného navázání na polohu starších otvorů. Jak jsme uvedli, je možné, že jižní vstupní portál buď vznikl s použitím prvků ostění ze starší stavby nebo byl dodatečně upraven pomocí fragmentů vstupu v jiném místě. Vzhledem k pravděpodobné poloze centra středověké zástavby kolem nynější návsi je pravděpodobné, že poloha portálu odpovídá původnímu uspořádání. Podvěží asi bylo původně přístupné jen z interiéru lodi; vstup v jeho západní stěně byl nejspíše zřízen až v souvislosti s rozsáhlou barokní přestavbou věže. Sakristie byla k presbyteriu asi připojena později, ale dosud nemůžeme učít, zda se tak stalo ještě v rámci prvotní výstavby jen např. s odstupem jedné roční stavební kampaně nebo o několik let později. Zatím lze jen konstatovat, že severní stěna presbyteria a východní stěna lodi v době přístavby sakristie nebyla pokryta omítkou.

Bohužel nevíme nic o gotické úpravě povrchu stěn exteriéru ani interiéru. Nepochybné je jen to, že v ploše klenby se v interiéru presbyteria uplatňovaly nevelké kruhové otvory ústí ozvučnicových nádob. Do provedení podrobnějších průzkumů můžeme jen naznačit úvahu o možnosti středověkého původu výklenků v šikmých stěnách závěru presbyteria (nebo alespoň jednoho z nich).

Středověké výstavbě patří i střešní štít nad vítězným obloukem a asi též oba štíty střechy sakristie. Západní štít lodi byl odstraněn v baroku při výstavbě horní části průčelní věže. Pokud správně interpretujeme historické zprávy, končila původně věž dřevěnou nástavbou pro zvony.

V období pozdní gotiky a renesance kostel asi neprodělal žádné podstatnější stavební úpravy. Snad lze uvažovat o korekcích forem okenních otvorů. K roku 1616 se uvádí přístavba pilířů. Mohlo se jednat o opěráky presbyteria a sakristie.

V roce 1631 byla zejména přístavěna jižní předsíň lodi. V letech 1639-1642 byla mj. postavena nová kruchta nejspíše na západní straně lodi; je otázkou, zda něco z její konstrukce je v dnešní hmotě kruchty obsaženo. Roku 1689 byla upravována okna v lodi. Roku 1696 byl vyměněn zchátralý strop lodi.

Nejvýznamnější stavební změnou stavby byla nová výstavba věže v roce 1712 a současné zřízení nového krovu lodi. Snad v 18. století vznikla i předsíň jižního vstupního portálu. Podvěží bylo upraveno jako vstup (dnešní portálek v západní stěně věže je ovšem zcela jednoduchý a vznikl později). Snad z této doby pochází i klenby v přízemí a prvním patře věže. Přes pozdější úpravy jsou z této doby i všechny okenní otvory ve věži.

Nevíme, jak v této době vypadal krov presbyteria, z nějž se zřejmě zachoval sanktusník, jehož základna je dnes položena na vodorovných trámech pozdějšího krovu (zda se jedná o věžičku, zmiňovanou k roku 1707 by musel ověřit dendrochronologický průzkum).

Roku 1727 byla kruchta v lodi upravována v souvislosti s instalací nových varhan. Současně byl proražen nový vstup; nejspíše se jedná o ten, který je na západní straně jižně od věže a slouží svému účelu dodnes. Současně bylo na místě dosavadního vstupu na kruchtu zřízeno okno; je pravděpodobné, že se jedná o západní okno na jižní straně lodi.

Asi roku 1763 vznikl východní vstup ze hřbitova do sakristie.

²⁷ Ve shodě s dosaženými poznatky nemůžeme věž považovat za barokní doplněk, jak na základě nepřesně interpretovaných listinných zpráv činila dosavadní literatura.

Do barokního období spadá i vznik samostatně stojící márníce, vetknuté do linie ohradní zdi hřbitova za závěrem presbyteria. Jako pozdně barokní můžeme v dnešní formě označit i vstupní bránu do hřbitova z náměstí. Je velmi pravděpodobné, že současně byla nově vyzděna i ohradní zeď hřbitova; její původní polohu by snad mohl ověřit archeologický výzkum.

V roce 1788 byl strop lodi omítnut na rákos; jinak snad nedošlo ke konstrukční změně stropu.

Podstřešní římsy presbyteria a lodi jsou zřejmě barokního původu, avšak jejich nynější omítková profilace je nejspíše pozdějšího data. Jako na zcela původní je třeba hodnotit i omítkovou dekoraci exteriéru věže. Barokní omítkové profily byly zřejmě do jisté míry korigovány při opravách omítek v 19. století. Je velmi pravděpodobné, že ještě během 20. století byly odstraněny některé plastické články (liseny?) jak ze stěn věže, tak i z fasád kostela.

Asi po polovině 19. století vznikl plán kostela, který snad měl zachytit zamýšlenou úpravu krovu presbyteria, o níž však nevíme, jestli byla provedena. Na plánu je podrobněji zakreslen sanktusník, ale není jasné, je-li tomu tak proto, že byl starší a bylo ho třeba při zamýšlené rekonstrukci krovu nově na krov osadit, anebo jestli šlo právě o úpravu sanktusníku.²⁸ Na plánu je zakreslen i příčný řez krovem lodi, který zřejmě schematicky zachycuje dochovanou barokní konstrukci, avšak bez středního sloupku se šikmými výztuhami. Není jasné, proč tomu tak je, když z provedení krovu je zřejmé, že i tyto prvky jsou s celým krovem současné.

Nynější střecha věže snad obsahuje některé konstrukční prvky z 18. století (lucerna?), ale její jehlancová forma asi vznikla až během 19. století. Tvar střechy je zachycen na nedatovaném plánu, který lze snad podle způsobu provedení kresby zařadit do závěru 19. století.²⁹

Ke zmínce o opěrácích z roku 1852 lze poznamenat, že opěráky presbyteria zjevně nevznikly v jediné stavební etapě. Dva opěrné pilíře na nárožích východní stěny závěru snad vznikly současně, ačkoliv se liší svou výškou. Vzhůru se výrazně zužující opěrný pilíř na JJV nároží presbyteria je přes pozdější povrchové pojednání asi možno považovat za současný s opěrnými pilíři severní stěny sakristie.

Zpráva z roku 1888 patrně signalizuje úpravu gotického portálu z presbyteria do sakristie, který asi bylo třeba zvýšit vzhledem ke dřívějším zvýšením úrovně podlahy v presbyteriu. V roce 1891 mělo dojít k proražení okna mezi presbyteriem a sakristií; snad se jedná o nynější nepoužívaný východní průchod mezi oběma prostory.

Na plánu z roku 1929 je zachycen projekt krovu presbyteria, který prakticky odpovídá dodnes dochovanému stavu; zřejmě tehdy byl starý zchátralý krov odstraněn, přičemž byl zřejmě ponechán starý snaktusník a osazen na nové vodorovné vazné trámy krovu.³⁰

²⁸ Kirche - Kowarow, nesignovaný a nedatovaný plán, půdorys kostela, příčný řez lodí s krovem; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, plán 940.

²⁹ Zastřešení kostelní věže, nesignovaný a nedatovaný plán; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, Stavební záležitosti kostela v Kovářově 1859-1937, sign. F 42/7, karton 45.

³⁰ Kostel v Kovářově, plán 1:100, Josef Benda, 1929, půdorys presbyteria a sakristie, příčný řez s krovem, schema krovu; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, plán 941.

5. UMĚLECKOHISTORICKÉ HODNOCENÍ

Dosavadní uměleckohistorická literatura se shoduje v předpokladu raně gotického původu kostela a zařazuje jeho výstavbu do 13. století.³¹ Lze říci, že tomuto mínění slohové znaky objektu neodporují. To se týká zejména stojek ostění jižního vstupního portálu lodi, zatímco žebroví klenby presbyteria je formálně natolik jednoduché, že zatím nemůže posloužit pro dataci svého vzniku.

Portál je podle mého názoru poznamenán výraznějšími pozdějšími stavebními zásahy. Zdá se velmi pravděpodobné, že byl z dílů pocházejících z původní raně gotické stavby³² sestaven později při některé úpravě. Je možné, že případný průzkum umožní zjistit, zda portál je svázán s okolním zdívem. Pracovně nelze ani vyloučit, že ostění bylo přineseno z jiného místa. Po formální stránce nelze totiž jednoznačně stanovit souvislost ostění portálu se stylově nevýrazným článkovým klenby presbyteria. Stejně dobře ovšem můžeme připouštět hypotézu, že součástí portálu jsou zbytkem nějaké jinak nedoložené pozdně románské stavby přímo v Kovářově. Z porovnání se situací na jiných stavbách v okolí Písku a Milevska však vyplývá, že se na jedné stavbě mohly vedle sebe vyskytovat prvky, vykazující různý stupeň stylového vývoje. Tato skutečnost asi souvisela se sériovou produkcí architektonických článků, na níž se podíleli řemeslníci výrazně rozdílné úrovně a školení.

Pro posouzení souvislosti jižního portálu lodi s okolním zdívem bude účelné případně provést hloubkový sondážní průzkum pod omítkami stavby. Je možné, že nějaké vysvětlení přinese případná prohlídka zdiva nad portálem v místech, která jsou zakryta střechou předsíně.

Zatím není úplně jasné, zda měl raně gotický kostel v západním průčelí věž. Na základě získaných poznatků to však lze označit za velmi pravděpodobné. Zdá se, že přízemí nynější věže obsahuje kamenné zdivo, které je dobře svázáno se západní stěnou lodi.

Specifickým prvkem raně gotické stavby jsou ozvučnicové nádoby v hmotě klenby presbyteria.³³

Otázkou pro další výzkumy zůstává doba vzniku sakristie. Forma jejího vstupního portálu v severní stěně presbyteria je poměrně jednoduchá, přesto však je nejtýpčtější pro období 14. století. Upřesnění těchto okolností by mohl přinést případný archeologický výzkum nebo podrobnější průzkum zdiva v momentálně obtížně přístupném podkroví sakristie.

Případné podrobnější výzkumy by snad mohly v budoucnu přispět poznatky o původní formě kostelních oken i případných výklenků v presbyteriu a lodi. Restaurátorským průzkumem snad bude možno v budoucnu ověřit existenci nástěnných maleb gotického původu. Jejich někdejší existence je velmi pravděpodobná, za dnešního stavu jí ovšem nic nenasvědčuje. Otázkou pro sondážní průzkum je i spolehlivé určení vztahu klenby presbyteria k obvodovému zdívu. Klenba přesahuje vysoko nad korunu zdiva, takže vzniká otázka, jak byl řešen původní krov presbyteria, který nemohl být vybaven vaznými trámy v úrovni pozednic. Také v případě, že by klenba byla vložena dodatečně s určitým časovým odstupem, musel by starší krov buď být odstraněn nebo snad alespoň upraven; je totiž málo pravděpodobné, že by se od počátku počítalo s tak abnormálním převýšením klenby.

Z uměleckohistorického hlediska je nepochybně důležité pokusit se o určení provenience slohových znaků stavby a realizační huti. Vzhledem ke geografické situaci je nejpravděpodobnější, že po této stránce kostel souvisí se stavební činností v Milevsku, ale pro nedostatek srovnatelných elementů je třeba toto určení považovat za pracovní teorii.

Do provedení dalších potřebných výzkumů je třeba kostel považovat za poměrně jednoduchou stavbu, jejíž technické provedení je možno označit až jako primitivní. S tím mohly i přes nápadnou mohutnost obvodového zdiva souviset i vleklé statické problémy, které postihují zejména presbyterium až dodnes.

Hlavními znaky barokní úpravy jsou formy věže, oken lodi i presbyteria. Podstřešní římsy lodi a presbyteria byly nepochybně později upravovány.

³¹ Antonín PODLAHA, Eduard ŠITTLER: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém 5. Politický okres Milevský*, Praha 1898, s. 82. Autoři zařazují stavbu do konce 13. stol. Stejně tak i Emanuel POCHÉ a kol.: *Umělecké památky Čech 2*, Praha 1978, s. 125, kde je doplněno zařazení kostela do okruhu stavební huti milevského kláštera.

³² Takto uspořádané ostění by mohlo být i součástí otvoru, který by bylo možno označit jako pozdně románský.

³³ Jan SOMMER: *Systém ozvučnicových nádob v klenbě kostela v Kovářově*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1997, č. 3.

6. HODNOTNÉ DETAILSY A PRVKY

Hlavní hodnotu objektu z hlediska památkové péče znamená celá dochovaná hmotná substance stavby. Obvodní zdívo se dochovalo z gotického kostela, který byl později upravován (zejména roku 1712 vznikla v dnešní podobě průčelní věž a krov lodi). Zatím zůstává otázkou stáří opěrných pilířů presbyteria i sakristie. Stáří a stavební vývoj sakristie bude možno přesně určit rovněž až po hloubkovém průzkumu. Exteriérová omítka je nová, novější jsou i omítky v interiérech; je možné, že se pod nimi skrývají starší povrchové úpravy.

Následující seznam hodnotných detailů a prvků nemá sloužit k popření významu těch elementů, které v něm nejsou obsaženy; slouží pouze ke zdůraznění slohových prvků stavby zhruba chronologicky seřazených.

1. Jižní vstupní portál lodi, obsahující ve svém ostění díly různého původu a možná i rozdílného stáří.
2. Klenba presbyteria. V hmotě klenby jsou obsaženy původní ozvučnicové nádoby, které jsou velmi křehké a je proto třeba jejich ochraně věnovat značnou péči. Jedná se o velmi vzácný prvek, známý na našem území jen asi v deseti případech.
3. Portál do sakristie, pocházející ze 14. století.
4. Klenba sakristie, pocházející nejspíše ze 14. století.
5. Krov lodi z roku 1712.
6. Barokní kruchta, později upravovaná.
7. Novogotické vstupní dveře kostela.
8. Dveřní výplně v celém objektu.
9. Okna různého stáří v celém objektu.
10. Podlahy.

7. PAMÁTKOVÉ HODNOCENÍ

Objekt je významnou památkou, nejstarší stojící stavbou v lokalitě centrálního významu v kopcovité krajině severozápadně od Milevska. Památkové kvality stavby jsou posilovány četnými architektonickými a drobnými stavebními doplňky (dveřní křídla, výplně oken, podlahy, krovy apod.). Celkově je význam těchto hodnot z památkového hlediska dán starobylostí památky i jejími postupnými proměnami, reflektujícími vývoj slohového názoru. Bez zvláštních technických důvodů by proto nemělo dojít k výměně těchto prvků za novodobé repliky a objekt by neměl být celkově ani v detailu vzhledově měněn. Každá změna by představovala úbytek památkové hodnoty objektu.

Některé elementy památky byly provedeny v nedávné době. Západní vstupní dveře jsou bohužel zhotoveny z nekvalitního dřeva, kdežto nové tesařské konstrukce v interiérech věže jsou hodnotnou novodobou tesařskou prací.

Největší problém z památkového a statického hlediska představují poruchy stěn a kleneb presbyteria. Je zřejmé, že řešení této záležitosti si vyžádá rozsáhlejší stavební zásahy. Jako zvláště důležité je pak třeba zdůraznit průběžné sledování stavby během příslušných prací, neboť by tak mohla nastat nenahraditelná možnost průzkumu momentálně nedostupných částí objektu.

8. ZÁVĚR

Předložený elaborát stavebně historického průzkumu kostela identifikuje stavbu jako typologicky nikterak výjimečnou, přesto však významnou po architektonické stránce zejména součástmi středověkého původu. Přínosem oproti dosavadním hodnocením je konstatování existence ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria.

Četné skutečnosti však nemohly být rozpoznány s konečnou platností vzhledem ke stavu stavby v době průzkumu. Hlavním limitem pro rozpoznání řady skutečností o stavebním vývoji byl stav omítek, jejichž poměrně dobrá zachovalost bránila zjištění i posouzení řady skutečností. Tato okolnost podmiňuje i některé úsudky v textu. Je tedy nevyhnutelně nutné, aby na předložený průzkum navázala další prohlídka stavby při každé budoucí příležitosti, kterou by měly poskytnout zejména stavebně obnovovací práce (omítky zdiva, opravy výplní otvorů, výkopové práce podél zdi či pod podlahou kostela). Bez tohoto propojení s budoucími poznatky nelze předložený elaborát přiměřeně využívat jako pramenný materiál ke stavebnímu vývoji kostela. Naopak by měla být znalost elaborátu podmínkou pro určení postupu dalších průzkumů či zásahů do památky, přičemž nové poznatky musejí být náležitě posouzeny a případně využity k opravě hodnocení z tohoto průzkumu. Proto by měli být autoři tohoto elaborátu, kteří měli příležitost stavbu podrobně zkoumat, za takových okolností ke zhodnocení nových zjištění přizváni. Nepochybně by takový postup byl efektivní.

Stavba by měla být ušetřena veškerých záměrů na velké změny, což ovšem nehrozí, neboť objekt slouží svému původnímu liturgickému využití.

Pokud možno šetrným způsobem je třeba provést stavební zásahy k odstranění statických závad presbyteria.

9. SEZNAM PŘÍLOH

1. Situace kostela na indikační skice Stablního katastru z roku 1830.
2. Kirche - Kowarow, nesignovaný a nedatovaný plán, půdorys kostela, příčný řez lodí s krovem; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, plán 940. (Zmenšeno)
3. Zastřešení kostelní věže, nesignovaný a nedatovaný plán; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, Stavební záležitosti kostela v Kovářově 1859-1937, sign. F 42/7, karton 45. (Zmenšeno)
4. Kostel v Kovářově, plán 1:100, Josef Benda, 1929, půdorys presbyteria a sakristie, příčný řez s krovem, schema krovu; fond Schwarzenberská stavební správa Orlík, plán 941. (Zmenšeno)

Fotodokumentace

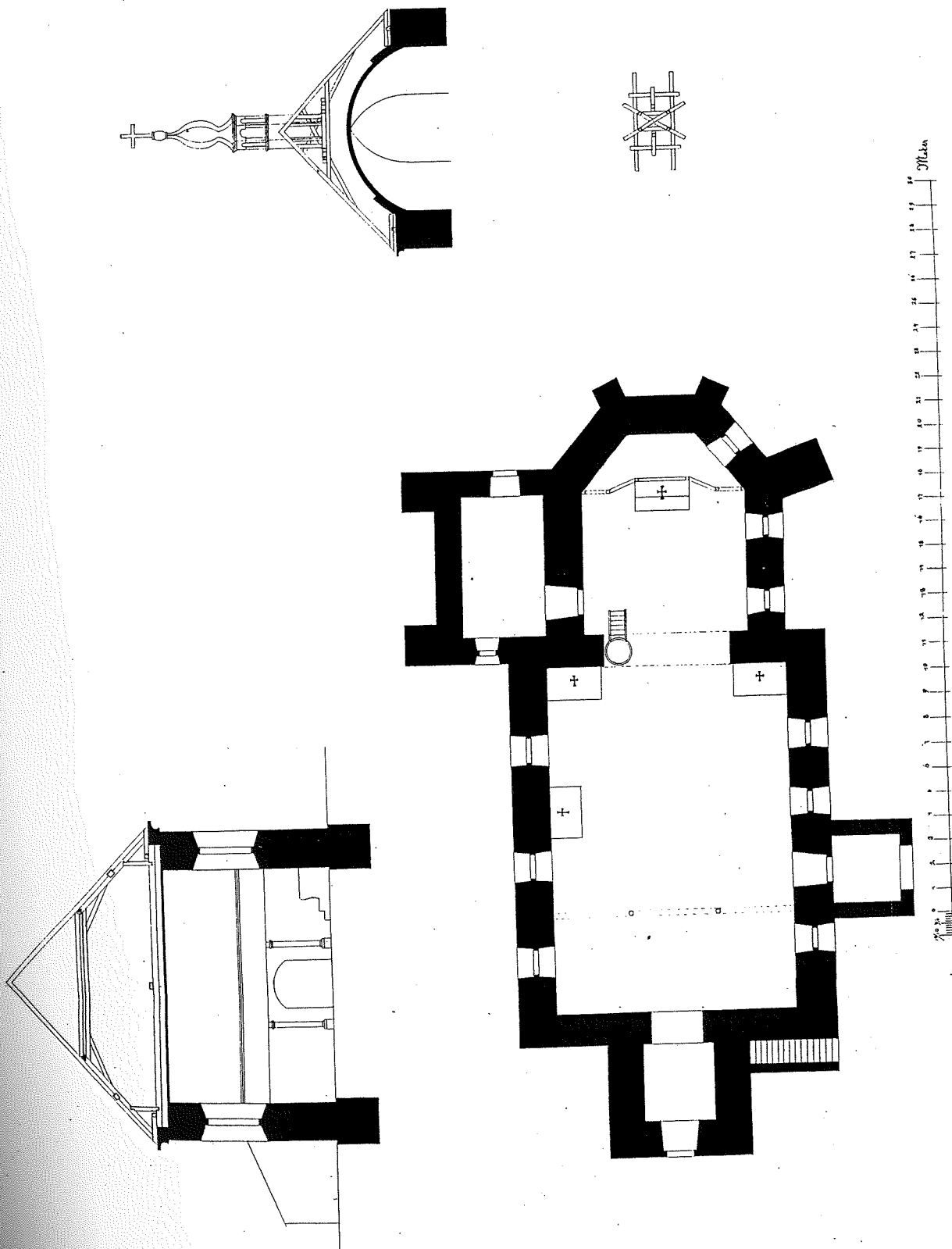
5. Pohled na vstupní bránu hřbitova a kostel od jihu. (Autorem fotografií a kreseb je Jan Sommer, 1997)
6. Jižní průčelí kostela.
7. Celkový pohled na kostel od jihovýchodu.
8. Severní průčelí kostela.
9. Vstupní portál v jižní stěně lodi.
10. Interiér presbyteria, průhled směrem do lodi.
11. Interiér presbyteria.
12. Interiér sakristie, východní část.
13. Vstupní brány hřbitova se sousedícím domem, pohled od severovýchodu.
14. Márnice (kostnice?).

Plánová dokumentace

15. Půdorys kostela s vyznačením stáří jednotlivých konstrukcí.
16. Podélný řez presbyteriem.
17. Půdorys kostela s vyznačením polohy ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria (č. 1-10)
18. Schematické nákresy částí ozvučnicových nádob v klenbě presbyteria (čísla odpovídají označení na příloze č. 17).
19. Schema střední plně vazby krovu lodi (křížky označují polohu tesařských značek).

KIRCHE-KOWAROW

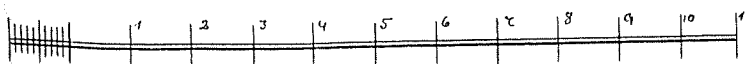
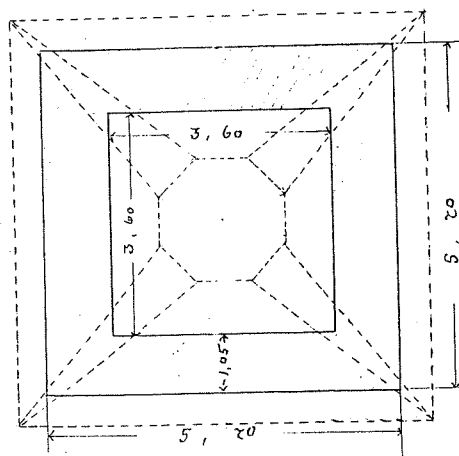
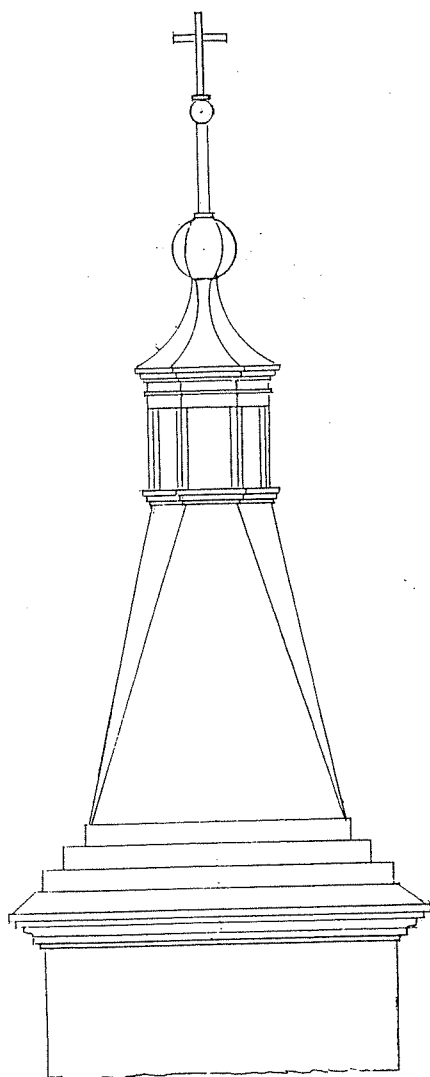

Kovářov (okres Písek), kostel Všechn svatých. SHP M97012, příloha č. 2.

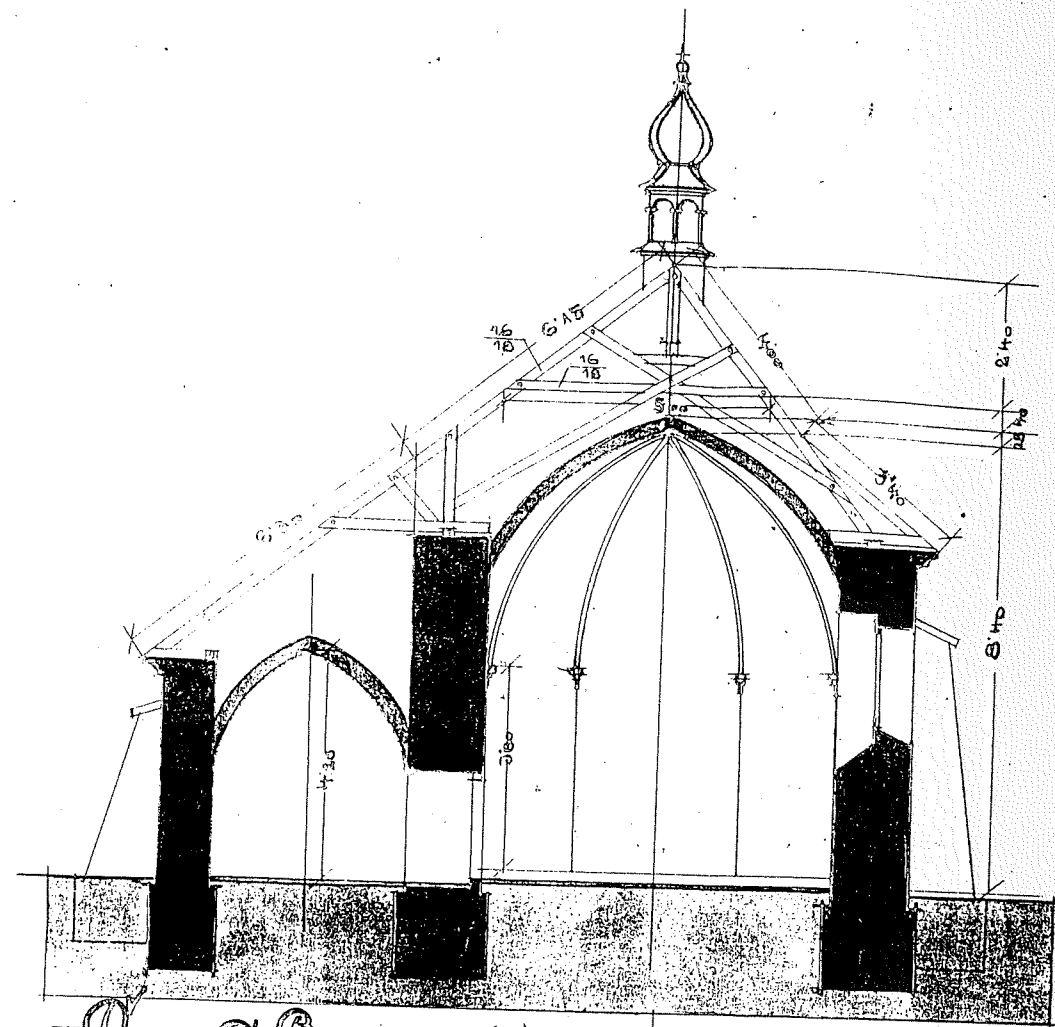
Kirche - Kowarow, nesignovaný a nedatovaný plán, půdorys kostela, příčný řez lodí s krovem; fond Schwarzenberská stavební správa Orlik, plán 940. (Zmenšeno)

53

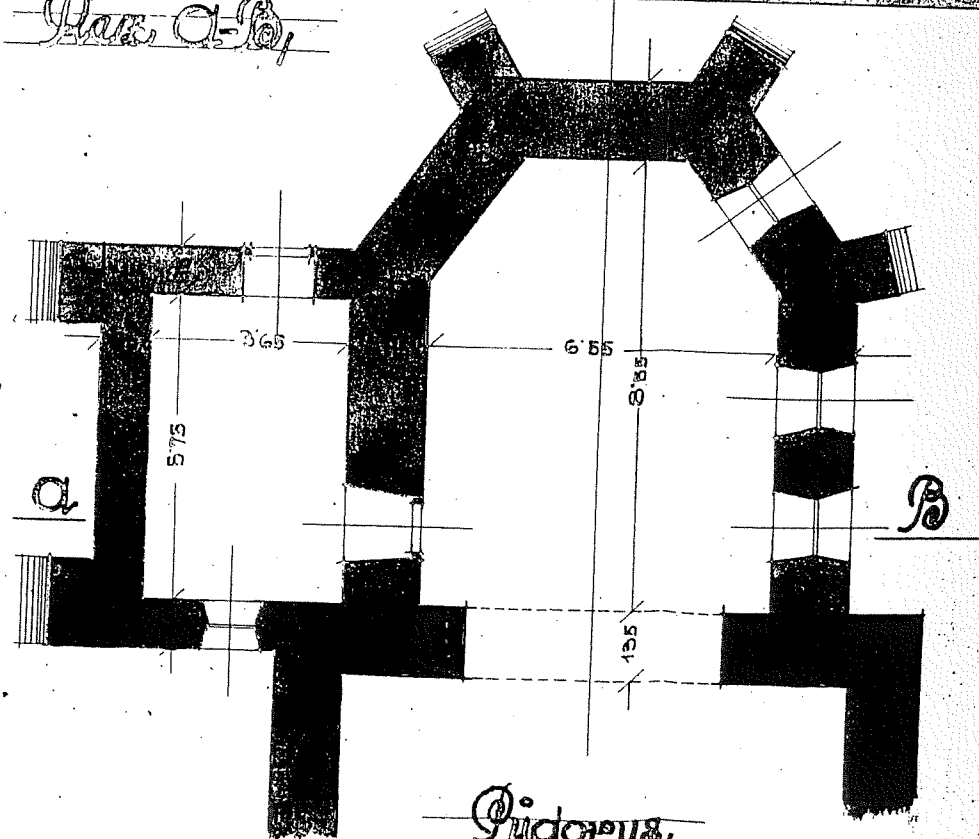
Kovářov

Kovářov (okres Písek), kostel Všechny svatých. SHP M97012, příloha č. 3.
Zastřešení kostelní věže, nesignovaný a nedatovaný plán; fond Schwarzenberská stavební správa Orlik,
Stavební záležitosti kostela v Kovářově 1859-1937, sign. F 42/7, karton 45. (Zmenšeno)

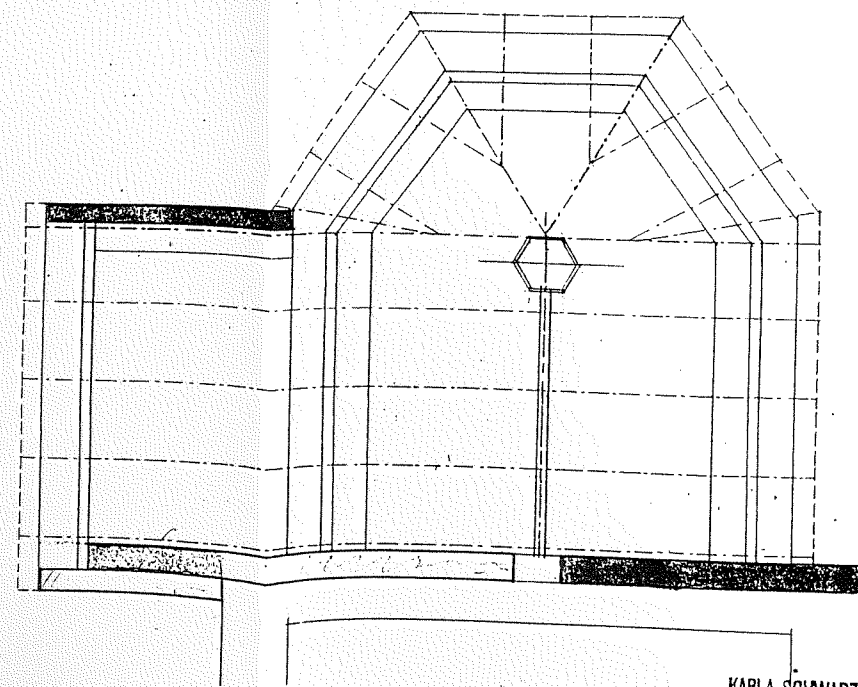
Průřez A-B,

Podoba,

Kostel v Kovářově,

1:100,

Krov,

KARLA SCHWARZENBERGA
SPRÁVA STAVEB
V ORLÍKU n./VLT. 1929

Jos. Benátar

Kovářov (okres Písek), kostel Všech svatých. SHP M97012, příloha č. 4.
Kostel v Kovářově, plán 1:100, Josef Benda, 1929, půdorys presbyteria a sakristie, příčný řez s krovem.
schema krovu: fond Schwarzenberská stavební správa Orlik, plán 941. (Zmenšeno)

